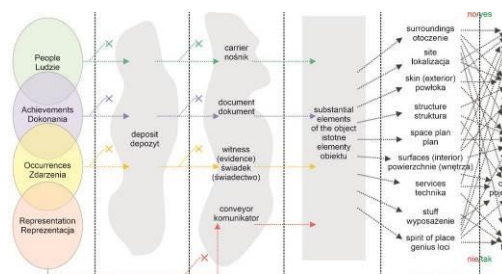

Citation: Baretkowski, R. K. (2023) 'On Heritage Value Systems and Determining the Significance of Historical Values in an Architectural Object', *Space & Form | Przestrzeń i Forma* 56. <http://doi.org/10.21005/pif.2023.56.B-01>

Open access article
Creative Commons Attribution (CC BY)

DOI: 10.21005/pif.2023.56.B-01

ON HERITAGE VALUE SYSTEMS AND DETERMINING THE SIGNIFICANCE OF HISTORICAL VALUES IN AN ARCHITECTURAL OBJECT

SYSTEMY WARTOŚCI ZABYTKOWEJ A USTALANIE ZNACZENIA WARTOŚCI HISTORYCZNYCH W ZABYTKU ARCHITEKTURY

Robert K. Baretkowski

dr hab. inż. arch., prof. ZUT

Author's Orcid number: 0000-0002-2375-4257

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Poland
Wydział Architektury
Katedra Projektowania Architektonicznego

ABSTRACT

The work analyzes the value systems of historical heritage in the context of Polish legislation, and also builds a background for assessing the historical value of architectural monuments. The presented investigations extend the discussion of the original HeV method, used in historic value assessment procedures. The specificity of historical values indicates the validity of starting with historical analyses, building a narrative, and then searching for ways to discover the extent to which the architectural substance perpetuates and transmits this narrative, as well as what specific values are associated with it according to the selected system.

Key words: assessment of architectural heritage, conservation doctrine, He^{eV} method, historic value systems, historical values.

STRESZCZENIE

Praca analizuje systemy wartości dziedzictwa historycznego w kontekście polskiego prawodawstwa, a także buduje tło dla wyprowadzenia oceny wartości historycznych zabytków architektury. Prezentowane dociekania poszerzają omówienie autorskiej metody HeV, stosowanej w procedurach oceny wartości zabytkowej. Specyfika wartości historycznych wskazuje na zasadność rozpoczęcia od analiz historycznych, budowy narracji, a następnie poszukiwania sposobów odkrywania, w jakim stopniu substancja architektoniczna tę narrację utrwała i przekazuje, a także jakie wiążą się z tym skonkretyzowane wartości według wybranego systemu.

Słowa kluczowe: doktryna konserwatorska, metoda H^{eV}, ocena zabytków architektury, systemy wartości zabytkowych, wartości historyczne.

1. INTRODUCTION

Conservation practice in the field of architectural objects and urban complexes takes place in an area that seems to be an ideal field for integrating theory with practice. The need to refer to expert assessment, enshrined in the conservation doctrine, which in turn is the result of the developed position of largely academic bodies, establishes an acting entity - the expert. Its role is, on the basis of premises impossible to assess by an unprepared person, to combine objective and subjective elements into one coherent, qualifying image, determining not only whether the object meets the criteria of a monument, but also how to protect this monument. Due to the numerous elements that cannot be objectified in the assessment of a monument, the process of objectification, i.e. saturation of the subjective assessment with reflection so deeply immersed in the identification of each individual case that the qualifying verdict has a solid, scientific foundation, academic bodies develop and coordinate the content of international cards and documents, which are intended to be guidelines defining the substantive basis of administrative procedures in various countries and in various legal systems. At the same time, they formulate an axiological framework for such action. This relationship is well documented, for example, in Polish legislation, because the provision of Art. 3, pt 1, of the Act of July 23rd, 2003 on the protection and care of monuments (Journal of Laws of 2022, item 840, with amendments), which states that an object becomes a monument when it is carrier of historical, artistic or scientific values, directly adopted the terminology developed in the research of Walter Frodl (*cf.* Frodl 2007), who in turn used the terms proposed by Alois Riegl, simplified because it abandoned the double perspective of historical and contemporary times (*cf.* Riegl 2006).

It would seem, therefore, that this fundamental reference linking theory and doctrine with the legal and administrative system will constitute the organizational framework for the practical functioning of conservation services in moderating their dialogue with designers, architects and urban planners whose task is to shape contemporary space, with modern standards of human service, also when their interference affects historical heritage. The structure responsible for shaping the methods and methods of conservation action seems to be relatively clear: Theory, research together with the findings carried out in the regime of scientific activity, as well as the axiological framework determine the protection standards, from which emerges the language describing disciplinary arrangements in a way that allows for the transfer of scientific postulates. into the area of law, and thus into the area of application - in socio-economic life. However, such a perception of the relationship between the theory and practice of conservation protection in the area of architecture and urban planning is often wrong enough to notice a drastic discrepancy between the findings of theory and doctrine and practice - especially of conservation offices and institutions. This is not the place to diagnose this state of affairs, so I will only mention numerous cases of automatic or interventional inclusion of objects, most often in the municipal register of monuments, because this made it possible to omit the administrative path and eliminate complaints about such activities undertaken by conservation authorities (until the decision of the Constitutional Tribunal and the resulting from the amendment to the Act), as well as widespread concern about the alleged "expert" nature of the authority's ruling - in accordance with the principle that if the authority is allowed to adjudicate, it will adjudicate, and whether it does so rightly or wrongly, will be assessed by common courts in long-term trials, which will discourage most of the alleged "pests to historical heritage". In this way, both sides intended to cooperate and co-shape the conservation order - theoreticians, academics, representatives of science on one side, and conservation services on the other - have lost their common ideological core, reducing it in too many cases to rhetoric, seemingly repeating general formulas prepared from theory, in fact, marking different vectors of action, crushing the world of principles with administrative coercion and the stigma of power.

As I have already mentioned, I will not attempt to evaluate it here, I will only focus on the interesting and key topic of value translation, i.e. the translation of doctrine (theory) into practice. It seems that this area is particularly difficult because, firstly, architectural objects are extremely complex artifacts, marking their presence in space in many ways, often fulfilling specific contemporary roles, and also existing in conditions in which it is impossible to ensure non-interfering protection against factors causing erosion, damage, destruction or simply wear and tear, and secondly, the translation of the general directive must be made specific by recognizing the individual characteristics of

a unique object and fitting such developed characteristics into generally accepted doctrinal and methodological assumptions. The methodology becomes a necessary tool to ensure that the "expert" nature of the assessment of historic value becomes the result of real expertise, and not a priori recognition as historic of what seems intuitively to the historic "expert".

2. DEFICITS OF CONSERVATION PRACTICE AND LEGAL CONTEXT

Systematized, disciplined methods of determining historic values are necessary not only in relation to scientific values (Zalasińska and Brudnicki 2021: 14). The legal system imposes on the authorities the obligation to develop a satisfactory justification for assigning historic values (Zalasińska and Brudnicki 2021: 17-18). In fact, the very definition of a monument implies the need to establish specific historic values that should be diagnosed and assigned to a specific category, however, it is not enough to state the presence of a historical, artistic or scientific value, but to indicate specifically what constitutes this value or these values (Łopatecki 2007: 197-198). Moreover, the method of evaluating the monument is also important - it should, assuming a properly implemented procedure, take place in advance of the verdict. Adjudicating values ex post raises the risk of contamination by accepting an unjustified position as necessary to prove even when the verdict is incorrect. Possible irregularities, although of course not setting a standard of attitude, occur often enough to undermine the position of the discipline of monument protection, the stability and authority of the bodies themselves, and even the seriousness of scientific investigations. In this way, another factor that reduces the possibilities of effective conservation protection is also justified - architects' lack of knowledge of appropriate procedures and preparations for interfering with an environment rich in heritage elements. Artistic and historical values can also be assessed in a systematic and contextual manner, in relation to the resources they represent. These values also need to be defined. After all, the authority is supposed to explain, even to an incompetent architect, what these values are, how to name them and how to protect them.

In this work, I am more concerned with the theoretical thread building the explanation of historical values in the value systems developed as part of considerations on the doctrine. Reading historical values in architectural objects or urban complexes does not come down to establishing connections with the past, because this would require protecting everything and everywhere, but by selecting objects whose material form has clear connections with events, interactions, and processes related to events that have extraordinary significance - on a global, national, regional or local scale, but still significantly shaping history. Architecture must store these values and not simply "be". If it is itself a product of processes, it must be a unique product from the point of view of evaluation undertaken at a specific time, but with the intention of taking into account timeless values.

From the research observed by the world of science, a critical image emerges of selected elements of the effectiveness of monument protection, their universality and axiological basis, but also, on the contrary, of defective conservation practices, as Maciej Gawlicki writes:

Everyday practice brings a number of negative phenomena, revealing barriers to implementing an effective conservation policy. One of the most important and still unresolved problems is the lack of professional valorization of historic resources. The above diagnosis is based on the following factors:

- *lack of uniform and commonly understood standards for assessing historic resources. Article 3 of the Act on the Protection and Care of Monuments lists historical, artistic and scientific values as the basis for making assessments, but no standards have been implemented that will clearly and without subjective interpretations decide on the value (or lack thereof) of individual objects. Similarly, it is difficult to define the "social interest" mentioned in the Act, which is the source of the description of historic values. The assessment criteria depend on individual interpretations of provincial conservators of monuments, and the lack of coordination at the central level deepens the differences in the descriptions of the values of monuments entered in the register in the areas of individual voivodeships. The resulting discrepancies also make it difficult for owners and managers of historic buildings to provide proper care;*

- *incomplete recognition of the value of the resource and the subject and scope of protection, as well as the scope of the protected area in the long-unverified documentation at the disposal of conservation offices, results in significant differences in the procedures for granting permits to carry out conservation works on the monument and formulating guidelines for spatial development plans, reducing the effectiveness of validity of protective actions;*
- *general descriptions of the value of monuments, the vast majority of which were created in the period of the Polish People's Republic, and the impossibility of conducting a large-scale formal verification of the register documents result in fundamental discrepancies in the precise definition of the scopes and forms of protection. As a result, conservation guidelines may be imprecise and the assessment of the correctness of the works carried out may be ineffective;*
(...)
- *discretion in the assessment of resources due to the diversified professional training of individual provincial monument conservators, as well as the experience of the teams they lead and the diversity of available documentation, results in arbitrary assessments of the value of individual objects and historic areas. The working decisions of the contractors of many conservation works are similarly discretionary, because they are not based on an established canon of values; (...)* (Gawlicki 2013: 100-101) [emphasis author]

In fact, Gawlicki's accusation indicates arbitrariness and lack of scientific basis in the activity conducted under the anointed status of administrative services issuing legal acts (decisions, resolutions), in which protection is too often confused with administrative obstruction or negligence, the consequences of which (often tragic for a monument) escape the attention of services that hold other administration bodies accountable for the entrusted tasks, property and values.

This position is echoed by Grzegorz Bukal when he writes about the problem of valorization:

It must therefore be stated that currently the entire process of qualifying - i.e. evaluating - an object under the applicable act is based on completely subjective assessments. Unfortunately, only its effects remain objective (Bukal 2013: 66).

Jakub Lewicki also seems to diagnose the problem of the quality of monument classification, seeing its current deficits as the source of the problem of ineffective and qualitatively unsatisfactory operation of conservation services:

The classification of groups of monuments and individual buildings should be characterized by three features:

- *it should be simple and clear, with precisely defined categories and using as few evaluative criteria as possible,*
- *it should be simple and clear, with precisely defined categories and using as few evaluative criteria as possible,*
- *should make a real selection and not thoughtlessly multiply subsequent groups of valuable monuments and values that are difficult to define. The criteria prepared cannot fit everything and cannot classify all monuments highly, because whoever chooses everything chooses nothing.*

The classification of monuments should be carried out collectively by cooperating professional circles of art and architecture historians, architects, conservators and lawyers. If the future classification is not consistent with the current state of knowledge and law and is not carried out collegially, it will be carried out fragmentarily and randomly through administrative appeal decisions and court judgments, which would be the worst solution for Polish monument protection. (Lewicki 2016: 108) [emphasis. author].

The validity of applying the above comments to the diagnosis of historic value is confirmed by Lewicki's earlier words on valorization, in which he mentions the need for selection as one of the five basic problems of contemporary conservation of monuments in Poland, opposing the senseless expansion of the collection of monuments:

This is the most serious problem related to the protection and valorization of monuments. Many conservators believe that everything should be protected, and that extending protection to all ancient buildings will ensure that they survive unchanged. However, a complex - a collection of old buildings and other objects, defined under the Act on the Protection of Monuments... and the register of monuments as monuments and legally protected, cannot be a set of "everything". It should be a consciously and precisely verified collection, located in the city, commune or voivodeship. The register of monuments should have a norm-setting nature, which means that selected buildings are protected because their preservation is in the public interest, as stated in the Act (Journal of Laws of September 17, 2003, Article 3, §. 1). Such a social interest is certainly not the protection of "everything" according to arbitrarily and ad hoc assessments and opinions. Trying to protect all ancient substances and all old buildings, without selection, is a fundamentally harmful action, because then no effective protection is possible and nothing is protected. A certain regularity should be clearly stated here - if "everything" can be a "monument", then nothing really is and cannot be effectively protected. Whoever protects everything, in practice protects nothing_ (Lewicki 2013: 167) [emphasis: author].

It can be assumed that these comments on classification (referring, after all, to the process of qualifying historic status) have a significant relationship with both the valorization and the quality of issued administrative decisions, especially where an ex post interpretation of the scope of impact of an entry in the register or another form of non-specific definition is made. monument. These conclusions of Polish researchers are not isolated, because the issue of heritage protection is a timeless and universal issue, independent of the cultural background. An example of this is Barbara Appelbaum's position on the need to conduct conservation activities only on the basis of multi-threaded research and in accordance with the credo of making decisions in a way devoid of arbitrariness, political pressure, and unilateral assessments (Appelbaum 2007: 236; *cit. per* Szmelter 2008: 138).

These statements, some made a decade ago, are still valid. Their more extensive mention serves to strengthen the argument about how neglected valorization processes are and how far from the doctrine (and theory) the conservation practice implemented in the administrative sector is. In part, this situation is the result of the lack of a keystone - methods of translating the general definition of "value", in this work "historical values", into specific determinations of the object's relationship with history. The voices mentioned indicate that the neglect of the evaluation obligation concerns both the teleological and methodological perspective - the "expert" performing the evaluation only indicates "what?" protect, but does not bother to indicate "how?" and, above all, "why?". And such questions - whether the architectural object being evaluated is a carrier of historical values - must be asked many times and in relation to various elements of the substance, for example to determine whether the entire object or only its parts should be protected.

The qualification of historic status applies not only to registered objects, but especially to objects included in the GEZ, because a lower rank of a monument creates a larger space for intervention activities, and thus creates the need to properly combine the historic aspect and assign the attributes of modernity and contemporaneity. This, in turn, forces the precise definition of the limits of interference, in which the inviolable parts must be clearly defined as constitutive of the historicity attribute, while the remaining features can be transformed in a way that does not affect the essential features.

Until recently, inclusion in the GEZ took place in the form of a material and technical activity, which did not impose an obligation to secure the participation of the party having a legal interest, leaving the power with interventional features in the hands of the bodies deciding on the shape and content of the GEZ (Rusin 2014: 18; cf. Penszyńska 2020: 110-112). This injustice was not fully corrected by the amendment to the Act on the protection and care of monuments, only by the decision in the case P 12/18 issued by the Constitutional Tribunal on May 11, 2023. Secondly, inclusion in the GEZ is enforced indirectly, without granting the monument protection in the forms provided for in the Act of July 23, 2003 on the protection and care of monuments (Journal of Laws of 2022, item 840, as amended).), referred to in Art. 7. By "indirect" I mean the delegation first provided for in Art. 19, section 1 and section 1a of the Act, and later transferred to other acts, in particular to the

Act of March 27, 2003 on spatial planning and development (Journal of Laws of 2023, item 977), and specifically to Art. 53, section 4, point 2. The awareness that this action is not included in the catalog of forms of monument protection, but allows the authority to impose restrictions on users, should be interpreted in accordance with the intention of undertaking the act - to protect against destruction of monuments that local governments have not managed to effectively include in the adopted plans. local people as part of the implementation of the postulate specified in Art. 7, point 4 of the Act on the protection and care of monuments and Art. 15, section 2, point 4 of the Act on spatial planning and management.

Precise valorization of the object is also important because already at the moment the provision was implemented, the conservation community was aware of the limitations and responsibilities resulting from such a legal mechanism. Not only did it become clear that preparing precise GEZs would be difficult within the allotted time, there were also doubts about the effective possibility of preparing reliable GEZs, as Izabella Mikiciuk emphasized, raising the issue of the risk of a superficial analysis of the status of individual components of the records (Mikiciuk 2010: 8) - individual objects that have been or were to be included in the GEZ far from being justified. According to Mikiciuk, in the event of unfavorable court judgments during court hearings resulting from the abuse of the right to be included in the register of monuments, sanctions may be imposed on public administration bodies, even stronger since the user of the facility cannot express his/her opinion at the stage of including his/her property in the resource. protected. This leads to the risk of having to:

(...) paying compensation to owners of properties wrongly included in the list. Taking into account the number of facilities in relation to which the above-mentioned risk may occur, it can be assessed that in the near future this may constitute a serious financial challenge for state authorities (Mikiciuk 2010: 8-9).

The need to weigh the arguments in the position taken by conservation authorities is all the more justified by the fact that both the case law of administrative courts and the request of the Ombudsman to the Minister of Culture and National Heritage (from 2014), pointing to the need to civilize these procedures due to their (recognized by the Constitutional Tribunal) inconsistency with the Constitution of the Republic of Poland, are unfavorable from the point of view of both practice and legal order, as well as the authority of not only the conservation authorities, but also the discipline itself, and show that, in the context of two judgments of the Provincial Administrative Court in Warsaw: the judgment of the Provincial Administrative Court in Warsaw of July 3rd, 2013, VII SA/Wa 2652/12 and the judgment of the Provincial Administrative Court in Warsaw of July 3rd, 2013, VII SA/Wa 2653/12, there is a clear need to reliably motivate the decision on protection and to undertake full (sufficiently complete) valorization the facility that was to be included in the GEZ, as well as the one that was included in the GEZ, but sufficient documentation was not created to justify the valorization process. A fragment of the justification for one of the cited judgments is interesting in this respect:

(...) there is no doubt that the possession of (...) values [referred to in the Act - footnote by the author] cannot be assumed in advance, but should be preceded by expert opinion or research. Therefore, the position of the authority [incorporating the entity into the GEZ - footnote of the author] expressed in response to the complaint, stating that under the Act on the Protection of Monuments, in the scope of entry into the GEZ, it is not permissible to examine the issue of whether the object has historic values, is not justified.

An extensive introduction to the discussion of the scope of protection through inclusion in the GEZ is needed to understand the differences between entry in the register and inclusion in the GEZ as a taxonomy establishing a clear distinctiveness of the subject of protection in the GEZ. This scope should be smaller than in the case of an object protected by entry in the register, but at the same time the protected values should be fully realized and crystallized in a way that builds dialogue and understanding between the conservation authority and the user of the object, who could potentially have goals considered contradictory. with the public interest. Restrictions on the exercise of ownership are not the sole purpose of legal regulations, because they concern issues that are unmeasurable and undefined by law. Hence the need for the authority to take a position in a way that must be understandable to the recipient not only as to the consequences of the decision (or position),

but also as to the goal - immediate and long-term, in relation to the resource and in social relations (Barełkowski 2009: 444, cf. Barełkowski 2010).

The provisions of the Act should also include premises imposing an obligation to exhaust the evaluation procedure of the facility to be included in the GEZ, i.e. a procedure that will make the decisions made duly justified not only in the formal and legal level, but above all in the substantive level. It is not enough to indicate that the monument has values - historical, artistic and scientific. You simply need to know exactly what these values are and how they are manifested in the object - this is the subject of protection, what conveys socially valuable meanings, and this is what the definition of a monument in Art. 3, point 1, of the Act. An example of the above interpretation is the judgment of the Supreme Administrative Court II OSK 1717/09 of September 15th, 2010, which states, among others, that (here is a quote from the judgment preceding the judgment):

(...) the area associated by some appraisers with historical events does not reveal any distinctive features that meet the necessary criteria to be recognized as a monument, while the contested decision was issued under the so-called administrative discretion. He emphasized that the discretion of an administrative decision does not mean, however, that the authority is free to assess the facts, (...)

and also (excerpt from the justification of the Supreme Administrative Court's position):

Intangible value (tradition of a place) cannot be the reason for entering a substance located in a given area into the register if this substance does not meet the other criteria listed in the definition of a monument. Therefore, it was justified in the circumstances of this case that the features and outstanding values for which an object or area is entered in the register of monuments should be manifested in the architectural or spatial substance.

The judgment of WSA VII SA/Wa 2652/12 of July 3rd, 2013 also refers indirectly to this topic, stating that the activities carried out by the authorities imposing forms of protection on a facility planned for inclusion in the register of monuments are incomplete.

As can be seen, the inability to extract historic values, and in particular to precisely determine what these values are, may constitute an important factor destabilizing the protection of monuments. The authority's assessment can be effectively challenged by entities interested in either exploiting a loophole that allows the violation of constitutive values, or in carrying out legitimate tasks with a determination that will, however, waive the protection of those elements that have not been properly defined and may accidentally fall outside the scope operation of the Act.

3. VALUE SYSTEMS, AND METHODS OF VALORIZATION OF HERITAGE

The historical justification for qualifying an architectural object (to the rank of a monument) requires that the architecture be significantly related to history and "display" it. The absorption of historical values by the matter constituting architecture takes place not because history is "happening" in a given object, because in the past the object was used by people who are now deceased, and not because the object has reached a certain date (the time criterion has been eliminated in the Act). Historical value is acquired as a result of an architectural object illustrating important information about outstanding events or people, and architecture must represent these events or people. Another formula is to preserve important techniques or technologies from the past, especially those that document a technological breakthrough or that preserve evidence of abandoned technologies that were once important from the point of view of civilization. Therefore, the point is not that the object allows for the construction of a historical narrative related to the past - because this would mean both the arbitrariness and capriciousness of qualifying the object as a monument and would negate the objectivity of not only the process of historic assessment, but in general of any hierarchy among monuments, and thus of the historic value. as such. It is known that every single object stores a part of the past reality that is important for the image of history and is its manifestation: a carrier, symbol, document or testimony.

The difficulty of interpreting historical values (and not only historical ones, but in my work I deal exclusively with them) can be easily proven by how ambiguously it is currently explained by theory - how ambiguous and non-distinctive are the descriptions and subcategories of these values presented by researchers who went deeper, not content with using the enigmatic enunciation of "historical values", the meaning of which the reader would have to guess. Michał Murzyn writes about this challenge, recalling the philosophical problems in this axiological core developed by the conservation of monuments, concluded by Władysław Tatarkiewicz, who demonstrates an easy way to loosen the term "values": the dilemma of ownership of a thing or a thing having ownership, the dilemma of the positive or negative dimension of value and the dilemma of ambivalence emphasized by the semiological connections of the term "value" or "values" with the economic dimension (Murzyn 2016: 198). This last dimension is not inconsistent with the nature of the contemporary use of the monument, but it is an assigned value, not an inherent one (cf. Wijesinghe 1993: 154-155), and these alone can determine the granting of the status of a monument. A review of many proposals for heritage valuation shows, at least so far, the inability to build an integrated system of coherent interpretation of values, because there is no order in the multitude of findings presented by researchers (Murzyn 2016: 200-205).

The definition of historical values proposed by Frodl has become outdated. The concept of combining this definition with the concepts of scientific and emotional values, although it deserves recognition in the perception of the continuation of doctrinal thought leading to the current system, however, shows internal incoherence and does not fit the current understanding of things (cf. Frodl 1966: 15-16; Golonka 2009: 80). Scientific values were separated and indicated as a separate area – a subject of study that can be recognized, classified and compared, while historical value results from a certain uniqueness of people, place and time. Emotional value, clearly constructed subjectively, is incompatible with the objective basis necessary to build historic value. The emotions that saturate a possible monument are complementary, a present and ephemeral property that can only be added to objective values: "(...) it can be said that, first, in order to make our own assessment, we must assign supposed objective values to a given monument (phenomenon)" (Murzyn 2016: 207).

William Lipe suggests four values: economic, aesthetic, symbolic and informative, considering the historical value as primary to consider any further values at all, because it results from being an artifact produced in a specific culture, by specific people, with defined intentions, deposited by a society or an individual with the intention of passing on to subsequent generations (cf. Lipe 1984). In this approach, historical values seem to be the canvas within which the qualification of the remaining attributes of this artifact takes place.

Marta de la Torre classifies historical values as socio-cultural values, a broader category proposed by the author, which also includes cultural/symbolic values, social, spiritual/religious and aesthetic values (de la Torre 2002: 11-12). The fear of making a clear distinction is understandable, because each artifact intertwines various cultural and social threads, individual characteristics and the relationship with the creator or creators - hence this taxonomy also proposes a wide range of specific features that could equally well be assigned to other axiological categories. De la Torre, for example, sees historical values as composed of educational features that can be studied, and on this basis, allowing for a partial reconstruction (perhaps only imaginary) of the past, as well as aesthetic ones, as an expression of artistic activity. What I think is most important in the author's study is noticing the historical impact of heritage through matter, but with reference to people and events and the normative assignment of rarity or uniqueness to a given object or place. However, de la Torre proposes more far-reaching considerations on the nature of values, which seem to be highly controversial - for example, he recognizes that values are always acquired by an object, that they always mutate, change over time, and that they are incomparable (de la Torre 2013: 159). These concepts are intriguing because of their various philosophical implications, but when understood literally they lead in the wrong direction. For example, a heritage attribute can only be assigned to a place or object that has already acquired values, so they are its inherent feature - it is true that they were acquired, but previously in relation to the evaluation process. However, if this value was fleeting and its preservation did not depend on activities related to the protection of monuments, i.e. preserving something that can be preserved, then the entire effort to protect heritage would be

meaningless. The incomparability of historical heritage objects is easy to refute - it is true that each object is unique, that it was created thanks to different people and different circumstances. Nevertheless, a specific type of facility - a park, a temple, or a fortification - can and must be compared with each other both in terms of understanding the importance of facilities that more or less fully reflect specific ideas, and in the ability to appreciate the unique features of a given facility, because this results from comparison. Trait mutation is only true to a limited extent. It mutates, first of all, the technical and material condition, but also the understanding of the object in the context of its interpreted past, but again the purpose of preserving monuments is to ensure that the image of the past is not distorted in the future, and the change in its interpretation results from relying on facts, evidence, findings supported, in an optimal solution, by irrefutable research results.

Michał Witwicki proposes that historical values should be read in four different ways: the authenticity of the substance of a historic object, the authenticity of the substance, function and form, the material reflection of history and the value of a historical document (Witwicki 2007: 82-86). Witwicki points out that the authenticity of the material and structure of the monument is superior to a possible replica that replaces it. The ability to preserve the original substance is tangible proof of achieving either the intended geometry, a new construction for its time, a multi-threaded symbol or simply a carrier of important, synergistically connected parts of architecture. The same applies to the authenticity of function and form, although here it is less important for the preservation of techniques and technologies, which are the expression of technical thought derived from formal concepts, but formal ideas and the projection of the old lifestyle are directly reinforced. Sometimes, especially in the case of signaling a function, material elements may focus the projection of a former function, while the form can only be read from parts that allow at least an imaginary reconstruction of the intact form of the object. Witwicki notes that antiquity (and therefore its record) does not determine its historical value (Witwicki 2007: 84). He sees the possibility of such values occurring if a given place is associated with a historically, socially important role, e.g. cultural or administrative, but also when this role results from a connection with people, events or phenomena. This way of describing the problem approximates, but does not define, where history sets the limits of historic value. In relation to the material reflection of history, Witwicki's description is laconic and basically equivalent to indicating authenticity, although here a reminiscence reference is allowed without the obligation to preserve the originality of the substance itself. Matter simply evokes the image of the past, constituting its replica, or its contemporary image - visualization through materialization.

Simon Thurley recognizes a taxonomy pointing to four groups of values: evidential, historical, aesthetic and social (Thurley 2008: 52). There is also some inconsistency in this taxonomy. On the one hand, the evidentiary value may include historical value, on the other hand, it may concern the preservation of the aesthetic pattern of the past, so again the boundaries between individual categories are blurred.

An attempt can be made to explain and overcome them, pointing out that evidential values are understood as those that first serve to conduct the evidentiary process, i.e. justify a specific version of history, certain facts, and then serve science focused on the study of these issues. In turn, the aesthetic aspect can be attributed to artistic values. This is an important distinction, because aesthetics suggests a significant share of subjectivity in the construction of opinions, and artistry does not judge the source of shape, form, detail, but accepts them within a specific style (one could basically say - aesthetics) and among civilization products belonging to a specific style. cultural trend is looking for that work that is outstanding.

It is clearly visible that at the level of substantive assessment, aggregated definitions of "values" are impossible to justify, explain and disseminate in a satisfactory manner. Each researcher understands these "values" completely differently, sometimes as sets that differ so much in content that they are almost incompatible with each other. There may be two attempts to remedy this situation: negotiating definitions at the level of general sets, i.e. treating the definition of groups of values as a concise and explanatory definition, or recognizing that these definitions are only conventional and are useful only in the sphere of outlining (non-bindingly) the phenomena to be they refer to, but they require the introduction of a layer defining the actual values found.

Tab. 1. Summary of value systems - the legal and administrative system and the doctrine and disciplinary achievements.
Source: author.

Act on the protection and care of monuments					
teleologic aspect	historical values		artistic values		scientific values
Value systems (single-level) according to					
Lipe 1994	[primary qualification preceding the statement of other values]	aesthetic values	symbolic values	informative values	economic values
de la Torre 2002 (only the category of socio-cultural values was indicated)	historical values	aesthetic values		cultural values / symbolic values social values spiritual values / religious values	
Thurley 2008	historical values	aesthetic values	social values	evidentiary values	
Value systems (double-level) according to					
Witwicki 2007	past time authenticity material reflection of history value of history document historical tradition	uniqueness	artistic values	emotional values symbol	document of history subject of study educational value use value public interest value
Affelt* 2009	wartość authenticity value historical value	uniqueness value	artistic value aesthetic value	social identity value social use value political value special significance value (various)	preservation of function value integrity value value of economic potential educational value
Lewicki** 2017	identity of place, people, occurrences	form of an object or a complex (quality and impact)		authenticity of idea, material, function structure material novelty	
Integrated value systems (double-level) according to					
Barełkowski 2012 ontological and semiological aspect	authenticity	uniqueness	artism	cultural capacity	usefulness

* - The value system mentioned by Władysław Affelt was introduced into the table, which, although intentionally presented as dedicated to the heritage of technique and technology, is a developed, mature system, although also with specific areas that are unclear in terms of definition. This system refers, at least in part, to the existence of a historic building, to what it represents, hence its classification as a two-level system (although the author himself presents values in two parallel trends - cultural values and socio-economic values; cf. Affelt 2009: 9).

** - The value system mentioned by Jakub Lewicki was also introduced into the table. This system refers to statutory values, but proposes a rather exotic set of concepts describing the ontology of values, which can be attributed to the formula of the source article, laconically presenting the point of view on the valuation of contemporary architecture (Lewicki 2017: 43).

The second trail seems to me more attractive due to respect for the various exegeses developed by my predecessors, as well as the practical meaning of doctrinal documents, for example the document from Nara from 1993 on authenticity, which is not mentioned in the set of general values, and which is the key to understanding historic value as such. Witwicki also followed this path, concluding that the categories of values themselves will remain dysfunctional as long as they are not filled with content (specificity). Therefore, I would propose that general terms indicate the purposes of protection: historical values - the need to preserve fragments of history on the basis of which it can be reconstructed, artistic values - the need to appreciate the achievements of the past, and finally, scientific values - the need to study knowledge about the past and preserve it. These teleological premises are independent of the historic values themselves, which may therefore pursue one or more purposes.

Appropriate, specific terms indicating specific values must explain the ontological and semiological features of the monument and indicate the clue determining their uniqueness and historic character. At the same time, the catalog of these values should ensure distinct definitions and not be excessively extensive to enable its use. Hence, the proposal of five values, formulated over a decade ago, has been adopted in numerous evaluation studies: authenticity, uniqueness, artistry, cultural capacity and functionality (Barełkowski 2012: 45-46). It is worth noting here that the proposed system of values, formulated in this way, allows for the extension of the assessment of historic values to include elements not listed in the Act but present in the conservation doctrine - we are talking here about functionality or elements of cultural capacity that coincide with those phenomena that other researchers call it the emotional or symbolic sphere. The comparison and connections with the Polish legal and organizational system of monument protection are shown in Table 1.

The choice of a value system is followed by the choice of determination of value method. The coupling between these two decisions is crucial for correlating the quality of the assessment, its thoroughness and contextual accuracy, with the ability to translate substantive findings into the system of values recognized in the legal and administrative order. Different research centers have developed different methods of determining the value of monuments, sometimes introducing "modern" formulas of social participation, which is an extremely risky action in the protection of monuments, because society, susceptible to cultural tides, various trends and fashions, could devastate the heritage, which is essentially observed today, e.g. in the USA, where the ideological madness of political correctness orders the destruction of elements integral to the identity of this multinational state, previously held together by the image of a difficult but progressive history. Participatory systems in which historical narrative plays an important role were collected and discussed by Lidwine Spoormans and Ana Pereira Roders (Spoormans and Pereira Roders 2020: 8-11).

An extensive system based on doctrinal guidelines is proposed by Sophie Eberhardt and Martin Pospisil, dividing values into analytical and directional (described in the original as state of conservation value; Eberhardt and Pospisil 2021: 4-14). This system was adopted primarily for structural assessments, but it aspires to a system covering all heritage conservation tasks. Such extensive systems, even if they are considered cumbersome to use, constitute a valuable reference, providing insight into the multiplicity and variety of phenomena and features accompanying the material architectural or urban heritage. Thus, they can contribute to the improvement and correction of systems for easier application in everyday practice, drawing the attention of observers and researchers to sometimes niche but important issues that should be recognized when determining the historic value. The E-P method, named after Eberhardt and Pospisil, demonstrates the limits of interventions, in this case research, which, despite their invasiveness, do not violate the historic values of Maria Skłodowska-Curie's house in Warsaw - the essence of the historicity of this house does not lie in the inviolability of the substance of the examined walls (*cf.* Eberhardt and Pospisil 2021: 7-8).

Edyta Łaszkiewicz, Aleksandra Nowakowska and Jagoda Adamus proposed a mathematical method of determining the values selected and programmed in the research algorithm in such a way that the scale of negative or positive values reflects socially perceived values. The authors refer to the spatial order affecting five spheres: social, functional, aesthetic, architectural and ecological (Łaszkiewicz *et al.* 2022: 3). It is difficult to consider perceived value as an indicator of historic val-

ue, but the study itself seems to be very important for understanding the mechanisms of the relationship between heritage and the community's identification with it. The authors take up the neglected topic of the purposefulness of heritage protection, in which it is not preserved for the sake of preserving material evidence of the past, but so that society can use it to build a better understanding of cultural benefits, historical dependencies and survival in harmonious separation from other national cultures. or local.

The selected method is a component of the author's method of carrying out the assessment - the H^{eV} method was already discussed in works published in the previous decade (Barełkowski 2017: 11-12; cf. Barełkowski 2016: 1186-1187). Although it was not a full presentation of the method with a detailed discussion, but a demonstration of basic information about the methodological structure of H^{eV} along with a sample application, the most important components of a parallel, integrated assessment of the urban and architectural environment were properly highlighted. The method combines traditional research techniques with contextual analyzes and the diagnosis process, with the topic discussed here - historical analyzes of spaces, objects or parts thereof for which the status of "historic monument" is verified, along with the procedure for recognizing their importance from the point of view of heritage protection, which in practice means a reductive hierarchical analysis. This hierarchy determines the barrier of constitutivity - a feature that is assigned to a historic object and is essential for it, determining (alone or in combination with other features) the shaping of the spatial environment containing significant historic values. However, the analysis of these features belongs to the last stage of the evaluation of historic values, and this study is intended to describe the relationship between the system of general values adopted in the doctrine and the specific values necessary to be derived, unique to the monument and specifying the way in which the value is manifested by this monument. It is a translation matrix offering four steps leading to the determination of only historical values. Interpretive-historical methods are accompanied by deductive and comparative methods, necessary to recognize the importance of the alleged monument in the context of the resource in which it functions.

4. HISTORICAL VALUES AND THE METHOD OF THEIR TRANSLATION

The process of reading values - and therefore the definition of historical heritage attributes - from the matter of a place, for example an architectural object, in relation to historical values is one of the important elements of the validation system of one of the three main problem areas of monument valuation (cf. Barełkowski 2018: 55).. It consists of four steps and is divided into four threads. The steps include formulating a narrative based on factual findings, then diagnosing the relationship of these findings with space (what I conventionally call a spatial relationship, although it would probably be more precise to define a spatial attribution relationship), examining whether the absorption process has occurred and, finally, whether a specific value is manifested. At the same time, the threads refer to the components of the environment, the dynamic ones, which are either entities or projections of interactions of entities in space - people, representations, achievements, events. The individual elements are defined and shown in Table 2.

The above considerations indicate an "object" that manifests specific threads, but a systematic way of determining what manifests this value is still needed. It can also be said that these objects constitute elements that constitute historic values. In the presented method, the assessment of these relationships is made using a matrix of historic values, modeled on the methodology originally proposed by Nicholas Clarke, Marieke Kuipers and Hielkje Zijlstra in 2016 (Kuipers and de Jonge 2017: 86-87). In the original, this matrix uses both the historical essay by Alois Riegl from 1903, which is fundamental to the conservation doctrine (Riegl 2006), and the contemporary proposal for structuring the layers of an object (or a group of objects), formulated by Steward Brand (Brand 1994: 14-15). Adopting values defined at the beginning of the 20th century may seem a bit backwards, but that is how the original matrix was developed. For the purposes of this study (unlike in the first few implementations, where it was considered necessary to retain the original method for now), a modified matrix structure was used, accepting values according to Barełkowski, but any value system can be substituted here, or the Riegl system can be left. The table itself evaluates each material component, from the environment, through location, coating, structure to equipment

and genius loci on a normative scale, from a value of zero (empty cell) as neutral to three pluses (+++).

Table 2. Steps for ascertaining historical values in four threads. Source: author.

Narration (historical or reconstructed according to the rigors of the discipline)	Spatial relations	Absorption (verification of the ability to embody a spatial relationship by space, an object or its part)	Manifestation (determining to what extent spatial elements are autonomously constitutive and to what extent correlative)
People	relationship of man (people) with the elements of space [deposit – human component]	verification of the role of the carrier of the past [status: carrier (media)]	reduction study of the carrier (which is a focused, autonomous carrier of historical values) [object: carrier (media)]
Representation (shape of an object or a place)	<automatic transition to the next step>	verification of the ability to embody the semiological relationship between the assumed program and the form of space, object or its part [status: conveyor]	reductive study of the carrier (medium) (which is a focused, autonomous carrier of the historical message) [object: conveyor]
Achievements	relationship of achievements (intentional actions) with the elements of space [deposit – intended material component]	verification of the role of the past document [status: document]	reductive study of the medium (which is a focused, autonomous medium documenting history) [object: document]
Occurrences	the relationship of events (unintentional events or emergent phenomena) with elements of space [deposit – unintentional material component]	verification of the role of a witness / testimony of the past [status: witness / testimony]	reductive study of the medium (which is a focused, autonomous medium of historical testimony) [object: witness / testimony]

Table 3. Example, completed [for an abstract object] matrix of historic values, based on Clarke, Kuipers and Zijlstra, elaborated by author.

Barełkowski + Brand +	Authenticity	Uniqueness	Artism	Cultural capacity	Usefulness
Surroundings	++	+++	+	++	++
Site	+	++	+	++	
Skin (exterior)	+	+		+	
Structure		+			
Space plan		+		+	+
Surfaces (interior)					
Services					
Stuff					
Spirit of place		++			

Values: [] negligible or non-existent (empty cell), + low, ++ medium, +++ high.

The above matrix, which is an interpretation of the original proposal by Clarke, Kuipers and Zijlstra, finally translates the established, eligible elements of the examined object into individual components of its substance - it assesses each of these elements using Brand's layers. The connection between both tables is illustrated by the progression diagram of the historical value assessment process, shown in Figure 1.

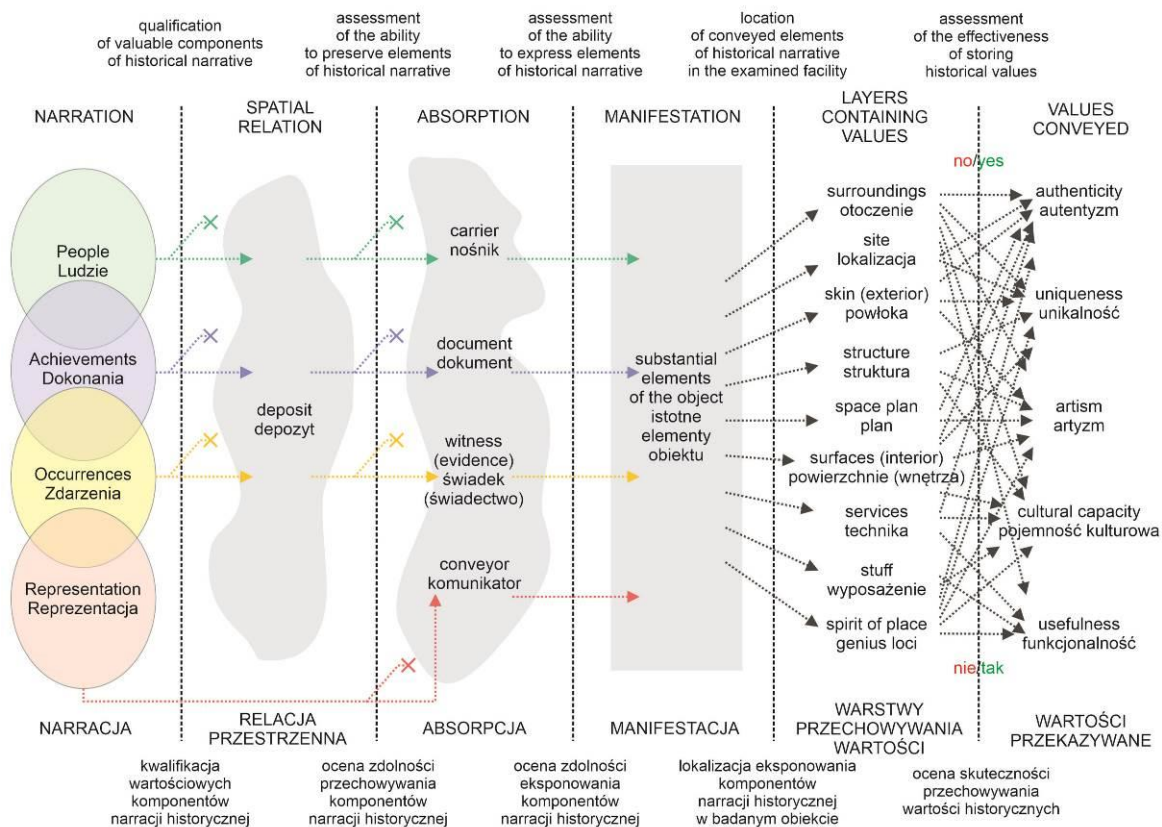

Fig. 1. Scheme of progression of the process of assessing historical values and their storage in the examined object (source: author 2023).

Ryc. 1. Schemat progresji procesu oceny wartości historycznych i ich przechowywania w obiekcie badanym (źródło: autor 2023).

The presented diagram reflects not only the structure and connections as well as decision-making consequences in individual steps (four related to the study of historical narrative and, additionally, integrated research according to Brand). To sum up, in the first step, a narrative regarding the alleged monument is built using interpretive and historical research. This research focuses on four threads, one of which is highlighted due to its programmatic importance - the will to communicate ideas means that there is no need to research the so-called representation in terms of the ability to deposit historical information, since it results from a consciously implemented intention. Such research is carried out for three threads - it is checked to what extent people, achievements and events are significantly related to the spatial form in which their traces can be deposited (deposit). The next step answers the question of how long historical traces can be stored. The ability to express the historical deposit, i.e. communicate it, is determined by the fourth step. Then, it is recognized which elements of the object's structure allow for the storage of historical information, and

finally, a logical test is performed for each element of the structure, indicating whether a specific value - specific - is present in a specific component of the object.

In steps 2-4, a qualitative assessment is also undertaken, described in the HeV method, and, additionally, comparative methods are carried out either within the entire resource of typologically similar objects, if an inventory of the resource is available, or within a group of selected objects with similar characteristics. In this way, the process of valorization of a potential monument related to the verification of the presence of historical values becomes exhaustive, precise and transparent also for people not involved in the protection of monuments and history, fulfilling the doctrinal postulates of social communicability and usefulness of heritage, stipulated in Art. 5 of the Venice Chart.

5. CONCLUSION AND DISCUSSION

Conservation practice shows too many erroneous judgments related to assigning historic values to objects that do not deserve it, or failing to properly protect monuments. Among those decisions that had a disastrous impact on the prestige and seriousness of the conservation office, I can mention from memory the protection of the non-existent linden-maple alley at ul. Miłowody in Kowanówek (there is no maple or linden tree there, the Oborniki commune, in consultation with the investor, wanted to recreate this avenue in a modified form - by widening the street constituting the access point for vehicles transporting disabled children to the center, but the authority insisted on maintaining the "original" width asphalt), protection of the "outstanding representative of box modernism" from ul. Wilanowska in Warsaw, insisting on the alleged need to preserve the forms of rebuilt cowsheds and barns in Rzeszów, buildings already deleted from the register, formerly part of the Chłapowski manor house, today irreversibly transformed (because the original buildings were in ruins, while the investor retained some features of the original layout), protection of wild greenery at Aleja Zwycięstwa in Gdańsk, which was never part of the nearby cemetery complex, and the authorities tried to protect it only a few years after the privatization of real estate previously belonging to the municipal enterprise (the practice of punishing investors for purchasing a plot of land that later becomes a "monument"). Many other cases of pathological conservatorship verdicts could be mentioned here.

At the same time, to this day, no reliable, multi-threaded assessment of the Boernerowo estate on the outskirts of Warsaw has been carried out, and no attempt has been made - under the pressure of political ambitions - to assess what should actually be left on the Przemysł Hill in Poznań during the reconstruction of the castle (authorizing fanciful inventions in the majesty of the conservation authority). closest to the tastes of the provincial authorities at that time, knowing that the decision to entrust the project was made in an atmosphere of scandal - the "winner" was changed three times).

The problem of arbitrariness is also perpetuated by the lack of proper preparation of architects to conduct dialogue and to refer to the historical heritage. Also for architects, or perhaps even more so for them, the translation of historical values into their material representation is illegible, incomprehensible, and the reasoning process of the body is difficult to reproduce (because it does not bother to present this reasoning, hiding behind the status of an "expert assessment"). Methodologies are therefore also used to build a language of understanding in specialized matters. Just as the statutory provision on historical, artistic and scientific values is an initial hint to all users of space that there are - described - criteria for the legal qualification of objects in the field of heritage protection, anchored in the theory and conservation doctrine, so the layer of practical action of bodies should appear evidently as resulting from the adoption of the paradigm of the conservation doctrine developed by international bodies and refined in the course of scientific investigations, locally adapting the doctrine to the needs of each society, nation, culture and country.

The model combining the axiological layer of the doctrine, i.e. value systems, with the evaluation layer, determining the historic status of the object in the area of historical values, is only a fragment of the description of the evaluation instruments needed, in my opinion. The further perspective of research activities includes demonstrating the practical implementation of the model presented here for searching for unique historical values. But it also seems rational to complement this model

with considerations about artistic and scientific values. In this way, step by step, it will be possible to define the shape and logic of the apparatus classifying objects as having or not having historic features.

SYSTEMY WARTOŚCI ZABYTKOWEJ A USTALANIE ZNACZENIA WARTOŚCI HISTORYCZNYCH W ZABYTKU ARCHITEKTURY

1. WPROWADZENIE

Praktyka konserwatorska w zakresie obiektów architektonicznych i zespołów urbanistycznych rozgrywa się w obszarze, który wydaje się idealnym polem do integracji teorii z praktyką. Oto bowiem konieczność odwołania się do oceny eksperckiej, zapisana w doktrynie konserwatorskiej, która przecież jest z kolei efektem wypracowanego stanowiska gremiów w znacznej mierze akademickich, ustanawia działający podmiot – eksperta. Jego rolą jest, na podstawie przesłanek niemożliwych do oceny przez osobę nieprzygotowaną, połączenie elementów obiektywnych i subiektywnych w jeden spójny, kwalifikujący obraz, przesądzający o tym nie tylko czy obiekt spełnia kryteria zabytku, ale też o tym jak ów zabytek chronić. W związku z licznymi elementami niemożliwymi do zobiektywizowania w ocenie zabytku proces obiektywizacji, a więc nasycenia oceny subiektywnej refleksją na tyle głęboko zanurzoną w rozpoznaniu każdego przypadku z osobna, że werdykt kwalifikujący ma solidną, naukową podbudowę, gremia akademickie wypracowują i koordynują treści międzynarodowych kart i dokumentów, które mają być wytycznymi określającymi merytoryczne podstawy procedur administracyjnych w różnych krajach i w różnych systemach prawnych. Równocześnie formułują ramę aksjologiczną dla takiego działania. Ten związek jest dobrze udokumentowany choćby w polskim prawodawstwie, gdyż zapis art. 3, pkt 1, ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 roku, poz. 840, ze zmianami), która przecież mówiąc o tym, że obiekt staje się zabytkiem, gdy jest nośnikiem wartości historycznych, artystycznych lub naukowych, przyjęła wprost terminologię wypracowaną w dociekaniach Waltera Frodla (cf. Frodl 2007), który z kolei wykorzystał określenia zaproponowane przez Aloisa Riegla, uproszczoną, bo porzucającą dublującą się perspektywę czasów historycznych i współczesnych (cf. Riegl 2006).

Zdawałoby się zatem, że ta fundamentalna referencja łącząca teorię i doktrynę z systemem prawno-administracyjnym będzie stanowić szkielet organizacyjny praktycznego funkcjonowania służb konserwatorskich w moderowaniu ich dialogu z projektantami, architektami i urbanistami, których zadaniem jest kształtować przestrzeń współczesną, o współczesnych standardach obsługi człowieka, także wtedy, gdy ingerencja dotyka dziedzictwa historycznego. Struktura odpowiedzialna za kształtowanie metod i sposobów działania konserwatorskiego wydaje się więc stosunkowo klarowna: Teoria, badania wraz z ustaleniami zrealizowanymi w reżimie działania naukowego, a także rama aksjologiczna wyznaczają standardy ochronne, z nich wyłania się język opisujący dyscyplinarne ustalenia w sposób pozwalający na transfer postulatów naukowych w obszar prawa, a przez to w obszar aplikacyjny – w życiu społeczno-gospodarczym. Takie postrzeganie relacji między teorią a praktyką ochrony konserwatorskiej w obszarze architektury i urbanistyki jest jednak wystarczająco często chybione, by dostrzegać drastyczny rozdźwięk między ustaleniami teorii i doktryny a praktyką – szczególnie urzędów i instytucji konserwatorskich. Nie miejsce tu na diagnozę tego stanu rzeczy, przywołam więc jedynie liczne przypadki automatycznego lub interwencyjnego włączania obiektów, najczęściej do gminnej ewidencji zabytków, bo to pozwalało na pominięcie ścieżki administracyjnej, eliminację skarg na tak podejmowane czynności organów konserwatorskich (do czasu rozstrzygnięcia Trybunału Konstytucyjnego i wynikłej z tego noweli ustawy), a tak-

że powszechne zastawianie się rzekomym "eksperckim" charakterem orzeczenia organu – w myśl zasady, że skoro organowi wolno orzekać to orzeka, a czy czyni to słusznie czy też niesłusznie, oceniać będą w wieloletnich procesach sądy powszechne, co zniechęci większość domniemyanych "szkodników na dziedzictwie historycznym". W ten sposób obie strony predestynowane do współdziałania i współkształtowania ładu konserwatorskiego – teoretycy, akademicy, reprezentanci nauki po jednej, a po drugiej stronie służby konserwatorskie – zagubiły wspólny rdzeń ideowy redukując go w zbyt wielu przypadkach do retoryki, pozornie powtarzającej ogólnikowe formuły wypracowane z teorii, w rzeczywistości oznaczając odmienne wektory działania, świat pryncypiów miazdząc przymusem administracyjnym i odciskanym piętnem władzy.

Nie będę tu, jak już wspominałem, podejmował prób rozbudowanej oceny, skupię się jedynie na interesującym i kluczowym wątku translacji wartości czyli przekładu doktryny (teorii) na praktykę. Wydaje się, że właśnie ten obszar jest szczególnie trudnym, gdyż po pierwsze obiekty architektoniczne są niezwykle złożonymi artefaktami, zaznaczającymi wielorako swoją obecność w przestrzeni, często pełniąc określone współczesne role, a także egzystując w warunkach, w których niemożliwe jest zapewnienie bezingerencyjnej ochrony przed czynnikami powodującymi erozję, uszkodzenia, zniszczenia czy po prostu zużycie, a po drugie dyrektywa bazująca na ogólnych wartościach musi być skonkretyzowana przez rozpoznanie indywidualnych cech unikalnego obiektu. Wywiedziona z badania charakterystyka musi być wpasowana w ogólnie przyjęte założenia doktrynalne i metodologiczne. Metodologia staje się koniecznym narzędziem do tego, by "ekspercki" charakter oceny wartości zabytkowej stał się wynikiem prawdziwej ekspertyzy, nie zaś apriorycznego uznawania za zabytkowe tego, co się zabytkowym "ekspertowi" intuicyjnie wydaje.

2. DEFICYTY PRAKTYKI KONSERWATORSKIEJ I KONTEKST PRAWNY

Usystematyzowane, zdyscyplinowane metody ustalania wartości zabytkowych są konieczne nie tylko w odniesieniu do wartości naukowych (Zalasińska i Brudnicki 2021: 14). System prawny nakłada na organy obowiązek wykształcenia satysfakcjonującego uzasadnienia dla przypisania wartości zabytkowych (Zalasińska i Brudnicki 2021: 17-18). W istocie z samej definicji zabytku wynika konieczność stwierdzenia określonych wartości zabytkowych, które należy zdiagnozować i przypisać do określonej kategorii, przy czym nie wystarczy tu stwierdzenie o obecności wartości historycznej, artystycznej czy naukowej, lecz wskazanie konkretnie, co tę wartość lub te wartości konstytuuje (Łopatecki 2007: 197-198). Ponadto istotny jest też sposób dokonywania ewaluacji zabytku – powinna ona, przy założeniu prawidłowo realizowanej procedury, następować wyprzedzająco w stosunku do orzeczanego werdyktu. Orzekanie wartości ex post rodzi ryzyko skażenia przyjęciem nieumotywowanego stanowiska za konieczne do udowodnienia także wtedy, gdy werdykt jest nieprawidłowy. Ewentualne nieprawidłowości, choć oczywiście nie wyznaczające wprawdzie standardu postawy, występują wystarczająco często, by godzić w pozycję dyscypliny ochrony zabytków, stabilność i autorytet samych organów, a nawet w powagę dociekań naukowych. W ten sposób usprawiedliwieniu podlega także inny czynnik obniżający możliwości skutecznej ochrony konserwatorskiej – architektów brak znajomości stosownych procedur i przygotowań do ingerowania w środowisko bogate w elementy dziedzictwa. Także wartości artystyczne i historyczne dają się oceniać w sposób usystematyzowany i kontekstowy, w odniesieniu do zasobu, który reprezentują. Także te wartości muszą być zdefiniowane. Organ ma przecież objaśnić, także niekompetentnemu architektowi, czym te wartości są, jak je nazywać i jak je chronić.

W niniejszej pracy zajmuję się w większym stopniu wątkiem teoretycznym budującym objaśnienie wartości historycznych w systemach wartości wypracowywanych w ramach rozważań nad doktryną. Odczytywanie wartości historycznych w obiektach architektonicznych lub zespołach urbanistycznych nie sprowadza się do stwierdzenia związków z przeszłością, bo to nakazywałoby chronienie wszystkiego i wszędzie, lecz na wyłonieniu takich obiektów, których materialna postać posiada czytelne związki z wydarzeniami, interakcjami, procesami, dotyczącymi wydarzeń znaczących w skali globalnej, krajowej, regionalnej lub lokalnej, ale jednak w sposób istotny historię kształtujących. Architektura musi w sobie te wartości przechowywać, a nie po prostu "być". Jeśli sama jest produktem procesów, to musi być produktem wyjątkowym z punktu widzenia oceny,

podejmowanej w określonym czasie, ale jednak z intencją uwzględnienia wartości ponadczasowych.

Z obserwowanej przez świat nauki wyłania się krytyczny obraz wybranych elementów skuteczności ochrony zabytków, ich uniwersalności i aksjologicznego oparcia, ale i, przeciwnie, wadliwych praktyk konserwatorskich, o czym pisze Maciej Gawlicki:

Codzienna praktyka przynosi szereg negatywnych zjawisk ukazując bariery w sprawowaniu skutecznej polityki konserwatorskiej. Jednym z najistotniejszych i wciąż nierozwiązanych problemów pozostaje brak profesjonalnej waloryzacji zasobu zabytkowego. Na powyższą diagnozę składają się następujące czynniki:

- *brak jednolitych i powszechnie zrozumiałych standardów oceny zasobu zabytkowego. Artykuł 3 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadził wymienia wartości historyczne, artystyczne i naukowe jako podstawę dokonywania ocen, lecz nie wdrożono standardów, które w sposób jednoznaczny i pozbawiony subiektywnych interpretacji rozstrzygać będą o wartościach (lub ich braku) poszczególnych obiektów. Podobnie trudno zdefiniować wymieniony w ustawie „interes społeczny” leżący u źródeł opisu wartości zabytkowych. Kryteria ocen są uzależnione od indywidualnych interpretacji wojewódzkich konserwatorów zabytków, a brak koordynacji na szczeblu centralnym pogłębia różnice w opisach walorów zabytków wpisywanych do rejestru na obszarach poszczególnych województw. Powstające rozbieżności stanowią również utrudnienie w sprawowaniu właściwej opieki, przez właścicieli i zarządców obiektów zabytkowych;*
- *niepełne rozpoznanie wartości zasobu oraz przedmiotu i zakresu ochrony, a także zasięgu obszaru chronionego w od dawna nie weryfikowanej dokumentacji pozostającej w dyspozycji urzędów konserwatorskich, skutkuje istotnym zróżnicowaniem procedur udzielania zezwoleń na prowadzenie prac konserwatorskich przy zabytku oraz formułowaniu wytycznych do planów zagospodarowania przestrzennego, obniżając skuteczność działań ochronnych;*
- *ogólnikowe opisy wartości zabytków, w przeważającej większości tworzone jeszcze w okresie PRL oraz niemożność przeprowadzenia na szeroką skalę formalnej weryfikacji dokumentów rejestru powoduje powstawanie fundamentalnych rozbieżności w precyzyjnym definiowaniu zakresów i form ochrony. W rezultacie wytyczne konserwatorskie mogą być nieprecyzyjne, a ocena poprawności prowadzonych robót nieskuteczna;*

(...)

- *uznaniowość w ocenie zasobu spowodowana zróżnicowanym przygotowaniem zawodowym poszczególnych wojewódzkich konserwatorów zabytków, a także doświadczeniem kierowanych przez nich zespołów oraz różnorodnością dostępnej dokumentacji, skutkuje arbitralnością ocen wartości poszczególnych obiektów i obszarów zabytkowych. Podobnie uznaniowe, bo nie oparte na ustalonym kanonie wartości, są robocze decyzje wykonawców wielu prac konserwatorskich; (...) (Gawlicki 2013: 100-101) [podkr. autora].*

W istocie zarzut Gawlickiego oznacza arbitralność i brak podstaw naukowych w prowadzonej, w stanie namaszczenia statusem służb administracyjnych wydających akty o charakterze prawnym (decyzje, postanowienia), działalności, w której ochrona jest nazbyt często mylona z obstrukcją administracyjną lub zaniedbaniami, których skutki (często tragiczne dla zabytku) umykają uwadze służb rozliczających inne organy administracji z powierzonych zadań, mienia, wartości.

Temu stanowisku wtóruje Grzegorz Bukal pisząc o problemie braku waloryzacji:

Trzeba zatem stwierdzić, że obecnie cały proces kwalifikowania – czyli wartościowania – obiektu na mocy obowiązującej ustawy odbywa się w oparciu o oceny całkowicie subiektywne. Obiektywne pozostają niestety tylko jego skutki (Bukal 2013: 66).

Także Jakub Lewicki zdaje się diagnozować problem jakości klasyfikacji zabytków widząc w jej aktualnych deficytach źródła problemu nieskutecznego i jakościowo niesatysfakcjonującego działania służb konserwatorskich:

Przeprowadzona klasyfikacja grup zabytków i pojedynczych budowli winna się odznaczać trzema cechami:

- *powinna być prosta i klarowna przez precyzyjnie określone kategorie oraz operująca możliwie najmniejszą liczbą kryteriów wartościujących,*
- *powinna być zgodna z obowiązującym w Polsce prawem,*
- *winna dokonywać rzeczywistej selekcji, a nie bezrefleksyjnie mnożyć kolejne grupy wartościowych zabytków i trudnych do zdefiniowania wartości. Przygotowane kryteria nie mogą pasować do wszystkiego i wysoko klasyfikować wszystkie zabytki, gdyż kto wybiera wszystko nie wybiera niczego.*

Klasyfikacja zabytków winna być przeprowadzona kolegią przez współpracujące ze sobą środowiska fachowe historyków sztuki i architektury, architektów, konserwatorów i prawników. Jeżeli przyszła klasyfikacja nie będzie zgodna z obowiązującym stanem wiedzy i prawa i nie zostanie przeprowadzona kolegią, zostanie fragmentarycznie i wyrwykowo wykonana odwoławczymi decyzjami administracyjnymi i wyrokami sądów, co byłoby najgorszym rozwiązaniem dla polskiej ochrony zabytków (Lewicki 2016: 108) [podkr. autora].

Zasadność odnoszenia powyższych uwag do diagnozowania wartości zabytkowej potwierdzają nieco wcześniejsze słowa Lewickiego na temat waloryzacji, w których jako jeden z pięciu podstawowych problemów współczesnej konserwacji zabytków w Polsce wymienia konieczność dokonania selekcji, sprzeciwiając się bezrozumnemu rozszerzaniu zbioru zabytków:

Jest to najpoważniejszy problem wiążący się z ochroną i waloryzacją zabytków. Wielu konserwatorów uważa, że należy chronić wszystko, a rozszerzanie ochrony na wszystkie dawne budowle zapewni im przetrwanie bez zmian. Jednak zespół – zbiór dawnych budowli i innych obiektów, określonych za pomocą Ustawy o ochronie zabytków... i rejestru zabytków jako zabytki i prawnie chronionych, nie może być zbiorem „wszystkiego”. Winien być świadomie i precyzyjnie zweryfikowaną kolekcją, zlokalizowaną w przestrzeni miasta, gminy lub województwa. Rejestr zabytków powinien mieć charakter normotwórczy, co oznacza, że wybrane budowle chroni się bo ich zachowanie leży w interesie społecznym, jak zapisano w ustawie (Dz. U. z dnia 17 września 2003 r., art. 3, §. 1). Takim interesem społecznym na pewno nie jest ochrona „wszystkiego” według dowolnie i ad hoc sformułowanych ocen i opinii. Dążenie do ochrony wszelkiej dawnej substancji i wszystkich starych budynków, bez stosowania selekcji, jest działaniem z gruntu szkodliwym, gdyż wówczas nie jest możliwa skuteczna ochrona i wówczas nie chroni się niczego. Należy tu wyraźnie określić pewną prawidłowość – jeżeli „wszystko” może być „zabytkiem”, to nic nie jest nim naprawdę i nie może być skutecznie chronione. Kto chroni wszystko, w praktyce nie chroni niczego (Lewicki 2013: 167) [podkr. autora].

Sądzić można, że te uwagi o klasyfikacji (odnoszące się przecież do procesu kwalifikacji statusu zabytkowego) mają istotny związek zarówno z waloryzacją, jak jakością wydawanych decyzji administracyjnych, zwłaszcza tam, gdzie podejmowana jest *ex post* interpretacja zakresu oddziaływania wpisu do rejestru czy innej formy niekonkretnego zdefiniowania zabytku. Te konstatacje polskich badaczy nie są odosobnione, bo przecież problematyka ochrony dziedzictwa jest zagadnieniem ponadczasowym i uniwersalnym, niezależnym od tła kulturowego. Przykładem tego jest stanowisko Barbary Appelbaum mówiące o konieczności prowadzenia działalności konserwatorskiej wyłącznie na podstawie wielowątkowych badań i zgodnie z *credo* podejmowania decyzji w sposób pozbawiony arbitralności, nacisku politycznego, jednostronnych ocen (Appelbaum 2007: 236; *cit. per* Szmelter 2008: 138).

Wypowiedzi te, niektóre sformułowane już dekadę temu, są nadal aktualne. Ich obszerniejsze przywołanie służy umocnieniu argumentacji, jak zaniedbane są procesy waloryzacyjne i jak daleko od doktryny (i teorii) jest praktyka konserwatorska realizowana w sektorze administracyjnym. W części sytuacja ta jest wynikiem braku zwornika – metod translacji ogólnikowego określenia "wartości", w niniejszej pracy "wartości historycznych", na konkretne ustalenia relacji obiektu z historią. Przywołane głosy wskazują, że zaniedbania obowiązku ewaluacyjnego dotyczą zarówno perspektywy teleologicznej jak i metodologicznej – "ekspert" dokonujący oceny wskazuje jedynie "co?" chronić, ale nie zadaje sobie trudu, by wskazać "jak?", a nade wszystko "dlaczego?". A takie pyta-

nia – czy w ogóle obiekt architektoniczny poddany ewaluacji jest nośnikiem wartości historycznych – musi być stawiane wielokrotnie i w odniesieniu do różnych elementów substancji, choćby po to, by ustalić czy ochronie powinien podlegać cały obiekt, czy wyłącznie jego części.

Kwalifikacja statusu zabytkowego dotyczy nie tylko obiektów rejestrowych, ale szczególnie obiektów włączanych do GEZ, gdyż niższa ranga zabytku tworzy większą przestrzeń dla działań ingerencyjnych, a tym samym tworzy konieczność prawidłowego wiązania ze sobą aspektu zabytkowego i przypisywania atrybutów nowoczesności, współczesności. To z kolei zmusza do precyzyjnego określenia granic ingerencji, w której części nienaruszalne muszą być klarownie zdefiniowane jako konstytutywne dla atrybutu zabytkowości, natomiast pozostałe cechy mogą być przekształcane w sposób niedotykający cech zasadniczych.

Jeszcze do niedawna włączenie do GEZ odbywało się w postaci czynności materialno-technicznej, w ramach której nie nakładano obowiązku dotyczącego zabezpieczenia udziału strony posiadającej interes prawny, pozostawiając władztwo o cechach interwencyjnych w rękach organów decydujących o kształcie i treści GEZ (Rusin 2014: 18; cf. Penszyńska 2020: 110-112). Tej niesprawiedliwości nie naprawiła do końca nowelizacja ustawy OoZ, dopiero rozstrzygnięcie wyrokiem w sprawie P 12/18 wydanym przez Trybunał Konstytucyjny w dniu 11 maja 2023 roku. Po drugie, włączenie do GEZ egzekwowane jest w sposób pośredni, bez nadawania obiektowi zabytkowemu ochrony w formach przewidzianych w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 roku poz. 840, ze zmianami), o jakich mowa w art. 7. Przez „pośredni” mam tu na myśli delegację zapisaną najpierw w art. 19, ust. 1 i ust. 1a Ustawy, a później przeniesioną do innych ustaw, w szczególności do ustawy z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2023 roku, poz. 977), a konkretnie do art. 53, ust. 4, pkt. 2. Świadomość, że działanie to nie ujęte w katalogu form ochrony zabytków, ale pozwalające organowi nakładać restrykcje na użytkowników, winna być tu interpretowana zgodnie z intencją podjęcia aktu – zabezpieczenia przed destrukcją zabytków, których samorządy lokalne nie zdołały skutecznie umieścić w uchwalonych planach miejscowych w ramach realizacji postulatu określonego w art. 7, pkt. 4 ustawy OoZ i art. 15, ust. 2, pkt. 4 ustawy OPIZP.

Precyzyjna waloryzacja obiektu jest ważna także dlatego, że już z chwilą wprowadzania przepisu w życie środowisko konserwatorskie było świadome ograniczeń i odpowiedzialności, wynikających z tak skonstruowanego mechanizmu prawnego. Nie tylko bowiem jasne stało się, że przygotowanie precyzyjnych GEZ będzie trudne w wyznaczonym czasie, powątpiewano także w skuteczną możliwość przygotowania rzetelnych GEZ, jak podkreślała Izabella Mikiciuk, podnosząc temat ryzyka powierzchownej analizy statusu indywidualnych składników ewidencji (Mikiciuk 2010: 8) – pojedynczych obiektów, które zostały lub miały być włączone do GEZ nie do końca zasadnie. Jak podaje Mikiciuk, w przypadku niekorzystnych wyroków sądowych w toku rozpraw sądowych wywołanych nadużyciem prawa do włączenia do ewidencji zabytków mogą wystąpić sankcje nakładane na organy administracji publicznej, tym silniejsze, że tu użytkownik obiektu nie może się wypowiadać na etapie włączania jego nieruchomości do zasobu chronionego. To prowadzi do zagrożenia koniecznością:

(...) wypłacania odszkodowań właścicielom nieruchomości bezpodstawnie ujętych w wykazie. Biorąc pod uwagę liczbę obiektów, w stosunku do których może wystąpić wskazane ryzyko, ocenić można, że w niedalekiej przyszłości może to stanowić poważne wyzwanie finansowe dla organów państwa (Mikiciuk 2010: 8-9).

Potrzeba ważenia argumentów w zajmowanym przez organy konserwatorskie stanowisku jest tym zasadniejsza, że zarówno orzecznictwo sądów administracyjnych, jak wniosek Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (z 2014 r.), wskazujący na konieczność ucywilizowania tych procedur ze względu na ich (uznaną przez TK) niezgodność z Konstytucją RP, są niekorzystne z punktu widzenia zarówno praktyki jak i ładu prawnego oraz autorytetu nie tylko organów konserwatorskich, jak również samej dyscypliny i pokazują, że, w kontekście dwóch wyroków Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie: wyrok WSA w Warszawie z dnia 3 lipca 2013, VII SA/Wa 2652/12 oraz wyrok WSA w Warszawie z dnia 3 lipca 2013, VII SA/Wa 2653/12, istnieje wyraźna potrzeba motywowania w sposób rzetelny decyzji o ochronie, podjęcia pełnej (wystarczająco kompletnej) waloryzacji obiektu, który miałby się znaleźć w GEZ, a także

tego, który w GEZ się znalazł, ale nie wytworzono wystarczającej dokumentacji uzasadniającej proces waloryzacyjny. Interesujący w tym względzie jest fragment uzasadnienia do jednego z przywołanych wyroków:

(...) nie ulega wątpliwości, że posiadanie (...) walorów [o jakich mowa w Ustawie – przypis autorów opinii] nie może być z góry zakładane, lecz winno być poprzedzone ekspertyzą czy badaniami. Tym samym nieuprawnione jest stanowisko organu [dokonującego włączenia do GEZ – przypis autorów opinii] wyrażone w odpowiedzi na skargę wskazujące, iż w ramach ustawy o ochronie zabytków w zakresie wpisu do GEZ, nie jest dopuszczalne badanie kwestii posiadania przez obiekt wartości zabytkowych.

Obszerny wstęp do omówienia zakresu ochrony przez włączenie do GEZ jest potrzebny dla zrozumienia różnic między wpisem do rejestru i włączeniem do GEZ jako systematyki ustalającej wyraźną dystynktywność przedmiotu ochrony w GEZ. Zakres ten powinien być mniejszy, niż w przypadku obiektu chronionego przez wpis do rejestru, zarazem jednak chronione wartości powinny być w pełni uświadomione i wykrystalizowane w sposób, który buduje dialog i zrozumienie między organem konserwatorskim a użytkownikiem obiektu, który potencjalnie mógłby mieć cele uznane za sprzeczne z interesem publicznym. Restrykcje w zakresie wykonywania własności nie stanowią wyłącznego celu regulacji prawnych, bowiem dotyczą problematyki niemierzalnej, niedefiniowalnej prawnie. Stąd konieczność zajmowania stanowiska przez organ w sposób, który dla odbiorcy musi być zrozumiały nie tylko co do skutków decyzji (bądź stanowiska) lecz i celu – doraźnego i perspektywicznego, w odniesieniu do zasobu i w relacji społecznej (Barełkowski 2009: 444, cf. Barełkowski 2010).

Dostrzec też należy w przepisach Ustawy przesłanki nakładające obowiązek wyczerpania procedury ewaluacyjnej obiektu, który ma być włączony do GEZ, to jest procedury, która uczyni podejmowane decyzje należycie umotywowanymi nie tylko w płaszczyźnie formalno-prawnej, ale przede wszystkim merytorycznej. Nie wystarczy wskazać, że zabytek posiada wartości – historyczne, artystyczne i naukowe. Trzeba po prostu dokładnie wiedzieć, jakie to wartości, a także jak się one w obiekcie manifestują – to jest bowiem przedmiotem ochrony, co przenosi znaczenia społecznie wartościowe, a o czym mówi definicja zabytku w art. 3, pkt. 1, Ustawy. Przykładem powyższej wykładni jest wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego II OSK 1717/09 z dnia 15 września 2010 roku, w którym stwierdza się między innymi, że (tu cytata z orzeczenia poprzedzającego wydanie wyroku):

(...) teren wiązany przez niektórych rzeczoznawców z wydarzeniami historycznymi, nie ujawnia wyróżniających cech, spełniających konieczne kryterium do uznania za zabytek, natomiast zaskarżona decyzja została wydana w ramach tzw. uznania administracyjnego. Podkreślił, że uznaniowość decyzji administracyjnej nie oznacza jednak dowolności organu w zakresie dokonanej oceny stanu faktycznego, (...)

a także (fragment uzasadnienia stanowiska NSA):

Niematerialna wartość (tradycja miejsca), nie może być powodem wpisania do rejestru substancji znajdującej się na danym terenie, jeżeli substancja ta nie spełnia pozostałych kryteriów wymienionych w definicji zabytku. Zasadnie zatem uznano w realiach tej sprawy, że cechy i nieprzeciętne wartości, dla których wpisuje się obiekt czy obszar do rejestru zabytków powinny bowiem przejawiać się w substancji architektonicznej lub przestrzennej.

W sposób pośredni do tego wątku odnosi się również wyrok WSA VII SA/Wa 2652/12 z 3 lipca 2013 roku, stwierdzający niekompletność czynności przeprowadzanych przez organy nakładające formy ochrony na obiekt planowany do włączenia do ewidencji zabytków.

Jak zatem widać, niezdolność wyekstrahowania wartości zabytkowych, w tym w szczególności precyzyjnego określenia, na czym owe wartości polegają, stanowić może istotny czynnik destabilizujący ochronę zabytków. Ocena organu może być skutecznie podważana przez podmioty zainteresowane bądź to wyeksploatowaniem luki pozwalającej na naruszenie wartości konstytucyjnych, bądź na realizacji słusznych zadań, z determinacją, która jednakże uchyli ochronę tych elementów,

które pozostały nieokreślone we właściwy sposób i mogą przypadkowo znaleźć się poza zakresem działania ustawy.

3. SYSTEMY WARTOŚCI I METODY WALORYZACJI ZABYTKÓW

Historyczne uzasadnienie kwalifikacyjne obiektu architektonicznego (do rangi zabytku) wymaga, by architektura była w istotny sposób powiązana z historią, by ją "wyświetlała". Absorpcja wartości historycznych przez materię tworzącą architekturę ma miejsce się nie dlatego, że w danym obiekcie "działa się" historia, że w przeszłości obiekt ten użytkowały osoby dziś nieżyjące, nie dlatego wreszcie, że obiekt osiągnął określoną metrykę (kryterium czasu zostało w ustawie wyeliminowane). Wartość historyczna jest nabywa wskutek ilustrowania przez obiekt architektoniczny ważnych informacji na temat wyróżniających się zdarzeń lub osób, a architektura musi te zdarzenia lub osoby reprezentować. Inną formułą jest zachowywanie istotnych technik lub technologii z przeszłości, szczególnie takich, które dokumentują przełom technologiczny, względnie które zachowują świadectwo technologii zaniechanych, a niegdyś ważnych z cywilizacyjnego punktu widzenia. Nie chodzi więc o to, że obiekt pozwala zbudować narrację historyczną powiązaną z przeszłością – bo to oznaczałoby zarówno dowolność i kapryśność kwalifikacji obiektu jako zabytku jak i negowałoby obiektywizację nie tylko procesu oceny zabytkowej, lecz w ogóle jakiegokolwiek hierarchii pośród zabytków, a tym samym wartości zabytkowej jako takiej. Wiadomo, że każdy pojedynczy obiekt przechowuje istotną dla obrazu historii część dawnej rzeczywistości i jest jej manifestacją: nośnikiem, symbolem, dokumentem lub świadectwem.

Trudność interpretacyjna wartości historycznych (i nie tylko historycznych, ale w pracy zajmują się wyłącznie nimi) dowiedziona może być w łatwy sposób tym, w jak niejednoznaczny sposób jest ona w tej chwili objaśniana przez teorię – jak wieloznaczne i niedystynktywne są opisy i subkategorie tych wartości prezentowane przez badaczy którzy zeszli głębiej, nie zadowolając się operowaniem enigmatyczną enuncjacją "wartości historycznych", których znaczenia miałyby się domyślać czytelnik. O wyzwaniu tym pisze Michał Murzyn, przywołując filozoficzne problemy w tym wypracowywanym przez konserwację zabytków rdzeniu aksjologicznym, spuentowane przez Władysława Tatarkiewicza, który demonstruje łatwy sposób rozchwiania terminu "wartości": dylemat własności rzeczy lub rzeczy posiadającej własność, dylemat pozytywnego lub negatywnego wymiaru wartości oraz dylemat ambiwalencji podkreślany przez związki semiologiczne terminu "wartość" lub "wartości" z wymiarem ekonomicznym (Murzyn 2016: 198). Ten ostatni wymiar jest zresztą niesprzeczny z naturą współczesnego wykorzystania zabytku, ale to przecież wartość przypisana, a nie inherentna (cf. Wijesinghe 1993: 154-155), a to te wyłącznie mogą przesądzać o nadaniu statusu zabytku. Przegląd wielu propozycji wartościowania dziedzictwa pokazuje, przynajmniej dotychczas, niezdolność zbudowania zintegrowanego systemu spójnego odczytywania wartości, bo nie ma uporządkowania w wielości ustaleń zaprezentowanych przez badaczy (Murzyn 2016: 200-205).

Zdezaktualizowała się definicja wartości historycznych proponowana przez Frodla. Koncepcja złożenia tej definicji z pojęć wartości naukowych i emocjonalnych, choć zasługuje na uznanie w postrzeganiu kontynuacji myśli doktrynalnej prowadzącej do aktualnego systemu, wykazuje jednakże wewnętrzną niezborność i nie przystaje do aktualnego rozumienia rzeczy (cf. Frodl 1966: 15-16; Golonka 2009: 80). Wartości naukowe wydzielono i wskazano jako odrębny obszar – przedmiotu studiów, dającego się rozpoznawać, klasyfikować, porównywać, podczas gdy wartość historyczna wynika z pewnej unikalności ludzi, miejsca i czasu. Wartość emocjonalna, w sposób ewidentny konstruowana subiektywnie, jest nie do pogodzenia z koniecznym do zbudowania wartości zabytkowej podłożem obiektywnym. Emocje, które nasycają ewentualny zabytek, są uzupełnieniem, własnością terazniejszą i ulotną, która może jedynie zostać dodana do wartości obiektywnych: "(...) można stwierdzić, że wprawdzie, aby dokonać własnej oceny, musimy danemu zabytkowi (zjawisku) przypisać domniemane wartości obiektywne" (Murzyn 2016: 207).

William Lipe sugeruje cztery wartości, ekonomiczną, estetyczną, symboliczną i informującą (informacyjną; w oryginale informational), uznając wartość historyczną za pierwotną do tego, by w ogóle jakiegokolwiek dalsze wartości rozważać, bo wynika ona z bycia artefaktem wytworzonym w określonej kulturze, przez określonych ludzi, ze zdefiniowanymi intencjami, zdeponowany przez społec-

czeństwo lub jednostkę z zamiarem przekazania kolejnym pokoleniom (cf. Lipe 1984). W tym ujęciu wartości historyczne wydają się być kanwą, w obrębie której rozgrywa się kwalifikacja pozostałych atrybutów tego artefaktu.

Marta de la Torre zalicza wartości historyczne do wartości społeczno-kulturowych, szerszej, proponowanej przez tę autorkę kategorii, obejmującej także wartości kulturowe / symboliczne, wartości społeczne, duchowe / religijne oraz estetyczne (de la Torre 2002: 11-12). Obawa przed poprowadzeniem wyrazistego rozróżnienia jest zrozumiała, bo w każdym artefakcie splatają się rozmaite wątki kulturowe, społeczne, indywidualne cechy i związek z twórcą lub twórcami – stąd i ta systematyka proponuje szeroki wachlarz skonkretyzowanych cech, które równie dobrze można by przypisać innym kategoriom aksjologicznym. De la Torre widzi na przykład wartości historyczne jako złożone z cech edukacyjnych, dających się studiować, a na tej podstawie pozwalających prowadzić częściową rekonstrukcję (być może jedynie wyobrazeniową) przeszłości, a także estetyczną, jako wyraz działania artystycznego. To, co wydaje mi się najważniejsze w opracowaniu autorki, to zauważenie historycznego oddziaływania dziedzictwa za pośrednictwem materii, jednak z odwołaniem do ludzi i zdarzeń oraz normatywnego przypisania cechy rzadkości lub unikalności danemu obiektowi lub miejscu. De la Torre proponuje jednak dalej idące rozważania na temat natury wartości, które wydają się być mocno kontrowersyjne – na przykład uznaje, że zawsze wartości są przez obiekt nabywane, że zawsze mutują, zmieniają się w czasie, a także że są nieporównywalne (de la Torre 2013: 159). Te koncepcje są intrygujące ze względu na rozmaite filozoficzne implikacje, jednak rozumiane literalnie prowadzą w niewłaściwym kierunku. Na przykład atrybut dziedzictwa może być przypisany jedynie takiemu miejscu lub obiektowi, który wartości już nabył, a więc są one jego immanentną cechą – to prawda, że nabytą, jednak uprzednio w stosunku do procesu ewaluacji. Gdyby jednak wartość ta była ulotna i jej zachowanie nie zależało od czynności związanych z ochroną zabytków, a więc przechowaniem czegoś, co może być utrwalone, to cały wysiłek ochrony dziedzictwa byłby pozbawiony sensu. Nieporównywalność obiektów dziedzictwa historycznego jest łatwa do obalenia – prawdą jest, że każdy obiekt jest unikalny, że powstał za sprawą innych ludzi i innych okoliczności. Tym niemniej określony rodzaj obiektu – założenie parkowe, świątynia, albo fortyfikacja – mogą być i muszą być porównywane ze sobą zarówno ze względu na rozumienie ważności obiektów w bardziej lub mniej pełny sposób odzwierciedlających określone idee, jak i na zdolność do docenienia unikalności cech danego obiektu, bo ta wynika z porównania. Mutowanie cech jest prawdziwe wyłącznie w ograniczonym zakresie. Mutuje przede wszystkim stan techniczny, materialny, ale i rozumienie obiektu w kontekście jego odczytywanej przeszłości, tyle że znów temu służy zachowanie zabytków, by obraz przeszłości nie był w przyszłości przeinaczany, a zmiana jego odczytania wynikała z oparcia się na faktach, dowodach, ustaleniach podbudowanych, w optymalnym rozwiązaniu, niepodważalnymi wynikami badań.

Michał Witwicki proponuje, by wartości historyczne odczytywać na cztery różne sposoby: autentyczność substancji obiektu zabytkowego, autentyczność substancji, funkcji i formy, materialne odzwierciedlenie historii oraz wartość dokumentu historii (Witwicki 2007: 82-86). Witwicki wskazuje na nadrzędność autentyczności materiału i struktury zabytku w stosunku do ewentualnej, substytuującej ją repliki. Zdolność zachowania oryginalnej substancji jest namacalnym dowodem osiągnięcia bądź to zamierzonej geometrii, nowej dla swych czasów konstrukcji, wielowątkowego symbolu lub po prostu nośnika istotnych, synergicznie połączonych części architektury. Podobnie rzecz ma się z autentycznością funkcji i formy, choć tu mniejsze znaczenie ma to dla przechowania technik i technologii, stanowiących ekspresję myśli, odpowiednio, technicznej wywiedzionej z koncepcji formalnych, lecz bezpośrednio wzmocnione są idee formalne i projekcja dawnego stylu życia. Niekiedy, zwłaszcza w przypadku sygnalizowania funkcji, elementy materialne skupiać mogą projekcję dawnej funkcji, formę natomiast odczytywać można jedynie z części, które pozwalają co najmniej na wyobrazeniową rekonstrukcję niezaburzonej postaci obiektu. Witwicki zauważa, że dawność (a więc metryka) nie przesądza o zabytkowej wartości historycznej (Witwicki 2007: 84). Dostrzega on możliwość występowania takich wartości, jeśli dane miejsce ma związek z historyczną, społecznie ważną rolą, np. kulturową lub administracyjną, ale również gdy rola ta wynika ze związku z ludźmi, zdarzeniami lub zjawiskami. Taki sposób opisu problemu przybliży, ale nie definiuje tego, gdzie historia wyznacza granicę wartości zabytkowej. W odniesieniu do materialnego odzwierciedlenia historii opis Witwickiego jest lakoniczny i w zasadzie tożsamy z wskazywaniem autentyczności,

choć tu dopuszczone jest reminiscencyjne odwołanie bez obowiązku zachowania oryginalności samej substancji. Po prostu materia przywołuje obraz przeszłości, stanowiąc jej replikę, albo jej współczesne wyobrażenie – wizualizację przez materializację.

Simon Thurley uznaje systematykę, wskazującą na cztery grupy wartości: dowodową, historyczną, estetyczną i społeczną (Thurley 2008: 52). Także i w tej systematyce można dostrzec pewną nie-spójność. Z jednej strony wartość dowodowa może się mieścić w wartości historycznej, z drugiej może to dotyczyć zachowania estetycznego wzorca przeszłości, znów zatem zacierają się granice między poszczególnymi kategoriami. Można podjąć próbę ich wytłumaczenia, przewyciężenia, wskazując, że przez wartości dowodowe rozumie się te, które służą najpierw przeprowadzeniu procesu dowodowego, czyli uzasadnieniu określonej wersji historii, pewnych faktów, a później służą nauce skoncentrowanej na badanie tych kwestii.

Tab. 1. Zestawienie systemów wartości – system prawno-administracyjny a doktryna i dorobek dyscyplinarny. Źródło: autor.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami					
aspekt teleologiczny	wartości historyczne		wartości artystyczne		wartości naukowe
Systemy wartości (jednopoziomowe) wg					
Lipe 1994	[nadrzędna kwalifikacja poprzedzająca stwierdzenie pozostałych wartości]		wartości estetyczne	wartości symboliczne	wartości informujące (informatywne) wartości ekonomiczne
de la Torre 2002 (wskazano wyłącznie kategorię wartości społeczno-kulturowych)	wartości historyczne		wartości estetyczne		wartości kulturowe / symboliczne wartości społeczne wartości duchowe / religijne
Thurley 2008	wartości historyczne	wartości estetyczne	wartości społeczne	wartości dowodowe	
Systemy wartości (dwupoziomowe) wg					
Witwicki 2007	czas miniony autentyczność materialne odzwierciedlenie historii wartość dokumentu historii tradycja historyczna	wyjątkowość	wartość artystyczna	wartość emocjonalna symbol	dokument dziejów przedmiot badań wartość edukacyjna wartość użytkowa wartość zw. z interesem społecznym
Affelt* 2009	wartość autentyczności wartość historyczna	wartość unikatowości	wartość artystyczna wartość estetyczna	wartość tożsamości społecznej wartość użyteczności społecznej wartość polityczna wartość specjalnego znaczenia (różnorodna)	wartość zachowania funkcji wartość integralności wartość potencjału ekonomicznego wartość edukacyjna
Lewicki** 2017	tożsamość miejsca, ludzi, zdarzeń		forma obiektu lub zespołu (jakość i oddziaływanie)		autentyzm idei, materiału, funkcji konstrukcja materiał nowatorstwo

System wartości zintegrowany (dwupoziomowy) wg

Barełkowski 2012 aspekt ontolog. i semiolog.	autentyzm	unikalność	artyzm	pojemność kulturowa	funkcjonalność
---	-----------	------------	--------	------------------------	----------------

* - Wprowadzono do tabeli system wartości przywołany przez Władysława Affelta, który, choć intencjonalnie prezentowany jako dedykowany dla dziedzictwa techniki i technologii, jest systemem rozwiniętym, dojrzałym, choć także o specyficznych obszarach nieostrych definicyjnie. System ten co najmniej w części odwołuje się do bytu obiektu zabytkowego, do tego, co ów obiekt reprezentuje, stąd zakwalifikowanie go do systemów dwupoziomowych (choć sam autor przedstawia wartości w dwóch paralelnych nurtach – wartości kulturalnych i wartości społeczno-ekonomicznych; cf. Affelt 2009: 9).

** - Wprowadzono do tabeli także system wartości przywołany przez Jakuba Lewickiego. System ten odwołuje się do wartości ustawowych, proponuje jednak dość egzotyczny zestaw pojęć opisujących ontologię wartości, co należy złożyć na karb formuły artykułu źródłowego, lakonicznie prezentującego punkt widzenia na wartościowanie współczesnej architektury (Lewicki 2017: 43).

Z kolei aspekt estetyczny można przypisać do wartości artystycznych. Jest to istotne rozróżnienie, bowiem estetyka sugeruje znaczny udział subiektywności w konstruowaniu opinii, a artyzm nie podejmuje osądu samego źródła kształtu, formy, detalu, lecz przyjmuje je w obrębie określonej stylistyki (można w zasadzie powiedzieć – estetyki) i pośród wytworów cywilizacyjnych należących do określonego nurtu kulturowego poszukuje tego dzieła, które jest wybitne.

Widać wyraźnie, że na poziomie oceny merytorycznej zagregowane określenia "wartości" są niemożliwe do umocowania, objaśnienia i upowszechnienia w sposób zadowalający. Każdy z badaczy rozumie owe "wartości" zupełnie inaczej, niekiedy jako zbiory tak bardzo różniące się zawartością, że niemal nieprzystające do siebie. Próby naprawy tej sytuacji mogą być dwie: wynegocjowanie definicji na poziomie ogólnych zbiorów, czyli potraktowanie określenia grup wartości jako definicji zwartej i objaśniającej, albo też uznanie, że określenia te są jedynie umowne, że są użyteczne wyłącznie w sferze zarysowania (niewiążąco) zjawisk, do których się odwołują, natomiast wymagają one wprowadzenia warstwy definiującej rzeczywiste, stwierdzone wartości.

Trop drugi wydaje mi się zarówno atrakcyjniejszy ze względu na szacunek dla wypracowywanych rozmaitych egzegez moich poprzedników, jak i na praktyczną wymowę dokumentów doktrynalnych, na przykład dokumentu z Nara z 1993 roku o autentyzmie, o którym nie ma przecież mowy w zbiorze ogólnikowych wartości, a który jest kluczem do zrozumienia wartości zabytkowej jako takiej. Tym tropem szedł także Witwicki, dochodząc do wniosku, że same kategorie wartości pozostaną dysfunkcyjne tak długo, dopóki nie wypełni się ich treścią (konkretem). Proponowałbym zatem uznać, że określenia ogólne wskazują na cele ochrony: wartości historyczne na potrzebę zachowania odłamków historii, na podstawie których daje się ją odtwarzać, wartości artystyczne na potrzebę docenienia dokonań przeszłości, wreszcie wartości naukowe na potrzebę studiowania wiedzy o przeszłości i jej utrwalania. Te teleologiczne przesłanki są niezależne od samych wartości zabytkowych, które mogą w związku z tym realizować jeden lub więcej celów.

Określenia właściwe, szczególne, wskazujące na konkretne wartości, muszą objaśniać ontologiczne i semiologiczne cechy zabytku, wskazywać trop przesądzający o ich wyjątkowości i zabytkowym charakterze. Równocześnie katalog tych wartości powinien zapewniać odrębność definicyjną oraz nie być nadmiernie rozbudowany, by umożliwić posługiwanie się nim. Stąd propozycja pięciu wartości, sformułowana ponad dekadę temu, przyjęta została w licznych opracowaniach ewaluacyjnych: autentyzm, unikalność, artyzm, pojemność kulturowa i funkcjonalność (Barełkowski 2012: 45-46). Warto tu zauważyć, że zaproponowany system wartości, sformułowany w taki sposób, pozwala na poszerzenie oceny wartości zabytkowych o elementy w ustawie niewymienione, a obecne w doktrynie konserwatorskiej – mowa tu choćby o funkcjonalności czy elementach pojemności kulturowej, które pokrywają się z tymi zjawiskami, które inni badacze nazywają sferą emocjonalną czy symboliczną. Porównanie oraz powiązania z polskim, prawno-organizacyjnym systemem ochrony zabytków zostały ukazane w tabeli 1.

Za wyborem systemu wartości podąża wybór metody ustalania wartości. Sprzężenie między tymi dwiema decyzjami ma kluczowe znaczenie dla skorelowania jakości oceny, jej wnikliwości, trafności kontekstowej, ze zdolnością przełożenia ustaleń merytorycznych na system wartości uznawany w porządku prawno-administracyjnym. W różnych ośrodkach badawczych sformułowano odmienne metody ustalania wartości zabytkowej, wprowadzając niekiedy "nowoczesne" formuły partycypacji społecznej, w ochronie zabytków niezwykle ryzykownego działania, gdyż społeczeństwo, podatne na wpływy kulturowe, rozmaite trendy i mody, potrafiłoby dokonywać dewastacji dziedzictwa, zasadniczo dziś obserwowanego np. w USA, gdzie ideologiczne szaleństwo poprawności politycznej nakazuje niszczenie elementów integralnych dla tożsamości tego wielonarodowego państwa, spjanego dotąd obrazem trudnej, lecz wykazującej progres historii. Systemy partycypacyjne, w których istotną rolę odgrywa narracja historyczna, zebrali i omówili Lidwine Spoormans i Ana Pereira Roders (Spoormans i Pereira Roders 2020: 8-11).

Rozbudowany system oparty o doktrynalne wytyczne proponują Sophie Eberhardt i Martin Pospisil, dzieląc wartości na analityczne i kierunkowe (opisane w oryginale jako odzwierciedlające stan dyscypliny konserwacji zabytków – state of conservation value; Eberhardt i Pospisil 2021: 4-14). Ten system przyjęto przede wszystkim dla ocen strukturalnych, ale aspiruje on do systemu obejmującego całokształt zadań ochronnych dotyczących dziedzictwa. Tak rozbudowane systemy, nawet jeśli uznać je za kłopotliwe w użytkowaniu, stanowią cenną referencję, dającą wgląd w wielorakość, różnorodność zjawisk i cech towarzyszących materialnemu dziedzictwu architektonicznemu czy urbanistycznemu. Tym samym mogą one przyczynić się do usprawnienia i korekt systemów o łatwiejsze aplikacji w codziennej praktyce, zwracając uwagę obserwatorów, badaczy, na niekiedy niszowe ale istotne kwestie, które należy rozpoznawać ustalając wartość zabytkową. Metoda E-P, od nazwisk Eberhardt i Pospisila, demonstruje granice interwencji, w tym przypadku badawczych, które pomimo swojej inwazyjności nie naruszają wartości zabytkowych domu Marii Skłodowskiej-Curie w Warszawie – istota zabytkowości tego domu nie leży w nienaruszalności substancji badanych ścian (cf. Eberhardt i Pospisil 2021: 7-8).

Edyta Łaszkiwicz, Aleksandra Nowakowska i Jagoda Adamus zaproponowały matematyczny sposób określania wartości wybranych i zaprogramowanych w algorytmie badania w taki sposób, by skala wartości ujemnych lub dodatnich odzwierciedlała wartości percypowane społecznie. Autorki odwołują się do porządku przestrzennego oddziałującego w pięciu sferach, społecznej, funkcjonalnej, estetycznej, architektonicznej i ekologicznej (Łaszkiwicz et al. 2022: 3). Trudno uznać wartość percypowaną za wyznacznik wartości zabytkowej, jednak samo badanie wydaje się być bardzo istotne dla rozumienia mechanizmów relacji między dziedzictwem i utożsamianiem się z nim społeczności. Autorki podejmują tu zaniebdany wątek celowości ochrony dziedzictwa, w którym nie przechowuje się go dla samej czynności zachowania materialnego świadectwa przeszłości, lecz po to, by społeczeństwo mogło z niego korzystać budując lepsze rozumienie kulturowych korzeni, historycznych zależności i przetrwania w harmonijnej odrębności od innych kultur narodowych czy lokalnych.

Wybrana metoda jest elementem składowym autorskiego sposobu przeprowadzania oceny – metoda H^{ev} omawiana była już w pracach opublikowanych w poprzedniej dekadzie (Barełkowski 2017: 11-12; cf. Barełkowski 2016: 1186-1187). Choć nie była to pełna prezentacja metody ze szczegółowym omówieniem, lecz demonstracja podstawowych informacji o strukturze metodycznej H^{ev} wraz z ukazaniem przykładowej aplikacji, najważniejsze komponenty równolegle prowadzonej, zintegrowanej oceny środowiska urbanistycznego i architektonicznego były należycie uwypuklone. Metoda łączy tradycyjne techniki badawcze z analizami kontekstowymi oraz procesem diagnozy, przy czym wątek poruszany tutaj – analizy historyczne dotyczące przestrzeni, obiektów lub ich części, dla których weryfikowany jest status "zabytkowości", wraz z procedurą uznania ich znaczenia z punktu widzenia ochrony dziedzictwa, co oznacza w praktyce redukcijną analizę hierarchiczną. Hierarchia ta wyznacza barierę konstytutywności – cechy, która przypisana obiektowi zabytkowemu jest dlań zasadnicza, przesądzająca (samodzielnie lub w powiązaniu z innymi cechami) o kształtowaniu środowiska przestrzennego przechowującego istotne wartości zabytkowe. Analiza tych cech należy jednak do ostatniego etapu ewaluacji wartości zabytkowych, a niniejsze opracowanie służyć ma do opisanego związków przyjmowanego z doktryny systemu wartości ogólnych z koniecznymi do wyprowadzenia wartościami szczególnymi, unikalnymi dla zabytku i konkre-

tyzującymi sposób manifestowania wartości przez ten zabytek. Jest to matryca translacyjna oferująca cztery kroki prowadzące do ustalenia wyłącznie wartości historycznych. Metodą interpretacyjno-historycznym towarzyszą metody dedukcji i komparatywne, konieczne do uznania ważności domniemanego zabytku w kontekście zasobu, w jakim on funkcjonuje.

4. WARTOŚCI HISTORYCZNE I METODA ICH TRANSLACJI

Proces odczytywania wartości – a więc definicji atrybutów dziedzictwa historycznego – z materii miejsca, na przykład obiektu architektonicznego, w odniesieniu do wartości historycznych jest jednym z istotnych elementów systemu walidacji jednego z trzech zasadniczych obszarów problemowych wartościowania zabytków (cf. Barełkowski 2018: 65). Składa się on z czterech kroków i podzielony jest na cztery wątki. Kroki obejmują sformułowanie narracji w oparciu o ustalenia faktyczne, następnie zdiagnozowanie relacji tych ustaleń z przestrzenią (co umownie nazywam relacją przestrzenną, aczkolwiek pewnie precyzyjniejsze byłoby określenie relacji atrybucji przestrzennej), zbadanie czy nastąpił proces absorpcji i ostatecznie czy określona wartość jest manifestowana. Równocześnie wątki odnoszą się do komponentów środowiska, tych dynamicznych, będących bądź to podmiotami bądź projekcjami interakcji podmiotów w przestrzeni – ludzie, reprezentacje, dokonania, zdarzenia. Poszczególne elementy zdefiniowano i ukazano w tabeli 2.

Tab. 2. Kroki stwierdzania wartości historycznych w czterech wątkach. Źródło: autor.

Narracja (historyczna lub rekonstruowana według rygorów dyscypliny)	Relacja przestrzenna	Absorpcja (weryfikacja zdolności ucieleśniania relacji przestrzennej przez przestrzeń, obiekt lub jego część)	Manifestacja (ustalenie w jakim stopniu elementy przestrzenne są konstytutywne autonomicznie, a w jakim stopniu korelacyjnie)
Ludzie	związek człowieka (ludzi) z elementami przestrzeni [depozyt – komponent ludzki]	weryfikacja roli nośnika przeszłości [status: nośnik]	badanie redukcyjne nośnika (co jest skupionym, autonomicznym nośnikiem wartości historycznych) [obiekt: nośnik]
Reprezentacja (postać obiektu lub miejsca)	<automatyczne przejście do następnego kroku>	weryfikacja zdolności ucieleśniania semiologicznej relacji między założonym programem a formą przestrzeni, obiektu lub jego części [status: komunikator]	badanie redukcyjne nośnika (co jest skupionym, autonomicznym nośnikiem przekazu historycznego) [obiekt: komunikator]
Dokonania	związek dokonań (działań intencjonalnych) z elementami przestrzeni [depozyt – komponent materialny zamierzony]	weryfikacja roli dokumentu przeszłości [status: dokument]	badanie redukcyjne nośnika (co jest skupionym, autonomicznym nośnikiem dokumentującym historię) [obiekt: dokument]
Zdarzenia	związek zdarzeń (zdarzeń nieintencjonalnych lub zjawisk emergentnych) z elementami przestrzeni [depozyt – komponent materialny niezamierzony]	weryfikacja roli świadka/świadectwa przeszłości [status: świadek/świadectwo]	badanie redukcyjne nośnika (co jest skupionym, autonomicznym nośnikiem świadectwa historii) [obiekt: świadek/świadectwo]

Powyższe rozważania wskazują wprawdzie "obiekt" manifestujący określone wątki, ale potrzebny jest jeszcze usystematyzowany sposób określenia, co tę wartość manifestuje. Można też powie-

dzieć, że obiekty te stanowią elementy konstytuujące wartości zabytkowe. Oceny stwierdzającej te relacje dokonuje się w prezentowanej metodzie za pomocą matrycy wartości zabytkowych, wzorowanej na metodologii zaproponowanej oryginalnie przez Nicholasa Clarke, Marieke Kuipers i Hielkje Zijlstrę w 2016 roku (Kuipers i de Jonge 2017: 86-87). W oryginale matryca ta korzysta zarówno z historycznego i fundamentalnego dla doktryny konserwatorskiej eseju Aloisa Riegla z 1903 roku (Riegl 2006), jak i z współczesnej propozycji strukturalizującej warstwy obiektu (lub grupy obiektów), którą sformułował Steward Brand (Brand 1994: 14-15). Przyjęcie wartości określonych jeszcze na początku XX wieku może się wydawać działaniem nieco wstecznym, ale tak właśnie opracowano oryginalną matrycę. Na potrzeby niniejszego opracowania (odmiennie niż w pierwszych kilku implementacjach, gdzie uznano za konieczne zachowanie, póki co, oryginalnej metody) posłużono się zmodyfikowaną konstrukcją matrycy przyjmującą wartości wg Barełkowskiego, ale podstawić tu można dowolny system wartości, względnie pozostawić system Riegla. Sama tabela ocenia każdy komponent materialny, począwszy od otoczenia, przez lokalizację, powłokę, strukturę aż po wyposażenie i genius loci w skali normatywnej, od wartości zerowej (pusta komórka) jako neutralnej do trzech plusów (+++).

Tabela 3. Przykładowa, wypełniona [dla abstrakcyjnego obiektu] matryca wartości zabytkowych, na podstawie Clarke, Kuipers i Zijlstra, opr.: autor.

Barełkowski +	Autentyzm	Unikalność	Artyzm	Pojemność kulturowa	Funkcjonalność
Brand +					
Otoczenie	++	+++	+	++	++
Lokalizacja	+	++	+	++	
Powłoka	+	+		+	
Struktura		+			
Plan		+		+	+
Powierzchnie (wnętrza)					
Technika					
Wyposażenie					
Genius loci		++			

Wartości: [] pomijalna lub nieistniejąca (pusta komórka), + niska, ++ średnia, +++ wysoka.

Powyższa matryca stanowiąca interpretację oryginalnej propozycji Clarke'a, Kuipers i Zijlstry dokonuje ostatecznego przełożenia ustalonych, kwalifikowalnych elementów obiektu badanego na poszczególne elementy składowe jego substancji – ocenia każdy z tych elementów posługując się warstwami Branda. Powiązanie obu tabel ilustruje schemat progresji procesu oceny wartości historycznych, ukazany na rycinie 1.

Ukazany schemat odzwierciedla nie tylko strukturę i powiązania oraz konsekwencje decyzyjne w poszczególnych krokach (czterech związanych z badaniem narracji historycznej i, dodatkowo, zintegrowanego badania wg Branda). Podsumowując, w pierwszym kroku budowana jest, przy użyciu badań interpretacyjno-historycznych, narracja dotycząca domniemanego zabytku. Badania te koncentrują się na czterech wątkach, z których jeden jest wyróżniony ze względu na swoje programowe znaczenie – wola komunikowania idei powoduje, że nie ma konieczności badania tzw. reprezentacji pod kątem zdolności do zdeponowania informacji historycznej, skoro wynika to ze świadomie realizowanego zamiaru. Dla trzech wątków takie badanie jest przeprowadzane – sprawdza się w jakim stopniu ludzie, dokonania i zdarzenia są istotnie powiązane z formą prze-

strzezną, w której ich ślady mogą zostać zdeponowane (depozyt). Na pytanie na ile trwale ślady historyczne mogą być przechowywane, odpowiada kolejny krok. Zdolność do wyrażania depozytu historycznego, czyli jego komunikowania, określa krok czwarty. Wówczas następuje rozpoznanie, które elementy struktury obiektu pozwalają na przechowywanie informacji historycznej, a na koniec dla każdego elementu struktury przeprowadzany jest test logiczny wskazujący na to, czy określona wartość – skonkretyzowana – jest obecna w konkretnym komponencie obiektu.

W krokach 2-4 podejmowana jest również ocena jakościowa, opisana w metodzie H^{eV}, a także pomocniczo metody komparatywne, przeprowadzane albo w obrębie całego zasobu obiektów typologicznie zbliżonych, jeśli dostępna jest inwentaryzacja zasobu, albo w obrębie grupy wybranych obiektów o podobnej charakterystyce. W ten sposób proces waloryzacji potencjalnego zabytku związany z weryfikacją obecności wartości historycznych staje się wyczerpujący, precyzyjny, przejrzysty także dla osób niezwiązanych z ochroną zabytków i historią, wypełniając doktrynalne postulaty społecznej komunikatywności i użyteczności dziedzictwa, zapisane w art. 5 karty weneckiej.

5. PODSUMOWANIE I DYSKUSJA

Praktyka konserwatorska demonstruje zbyt wiele chybionych orzeczeń związanych z przypisywaniem wartości zabytkowym obiektom, które na to nie zasługują, względnie z zaniechaniem objęcia ochroną zabytku w prawidłowy sposób. Pośród tych fatalnie oddziałujących na prestiż i powagę urzędu konserwatorskiego decyzji z pamięci wymienić mogę ochronę nieistniejącej alei lipowo-klonowej przy ul. Miłowody w Kowanówku (nie istnieje tam żaden klon ani żadna lipa, gmina Oborniki w porozumieniu z inwestorem chciała doprowadzić do odtworzenia tej alei w zmodyfikowanej postaci – poszerzając ulicę stanowiącą dojazd pojazdów dowożących niepełnosprawne dzieci do ośrodka, jednak organ uparł się przy zachowaniu "oryginalnej" szerokości asfaltu), ochronę "wybitnego przedstawiciela modernizmu pudełkowego" z ul. Wilanowskiej w Warszawie, upieranie się przy rzekomej konieczności zachowywania form przebudowanych obór i stodoł w Rzeszowie, obiektów wykreślonych już z rejestru, stanowiących dawniej część dworu Chłapowskich, dziś przekształconych bezpowrotnie (bo budynki oryginalne były w ruinie, inwestor natomiast zachował pewne cechy oryginalnego założenia), ochrona dzikiej zieleni przy Alei Zwycięstwa w Gdańsku, która nigdy nie była składnikiem pobliskiego kompleksu cmentarzy, a ochroną organ próbował ją objąć dopiero kilka lat po sprywatyzowaniu nieruchomości należących uprzednio do miejskiego przedsiębiorstwa (praktyka karania inwestorów za zakup działki, która później staje się "zabytkiem"). Można by wymienić tu wiele innych przypadków patologicznych werdyktów konserwatorskich.

Równocześnie do dziś nie przeprowadzono rzetelnej, wielowątkowej oceny osiedla Boernerowo na peryferiach Warszawy, nie pokuszono się – pod presją politycznych ambicji – o ocenę, co właściwie powinno się pozostawić z założenia na Wzgórzu Przemysła w Poznaniu podczas odbudowy zamku (autoryzując w majestacie organu konserwatorskiego fantazyjne wymysły najbardziej zbliżone do ówczesnych gustów władzy wojewódzkiej, przy świadomości, że decyzję o powierzeniu projektu podjęto w atmosferze skandalu – trzykrotnie zmieniając "laureata").

Problem arbitralności utrwała się także dzięki braku prawidłowego przygotowania architektów do prowadzenia dialogu, do odnoszenia się do dziedzictwa historycznego. Także dla architektów, a może tym bardziej dla nich, translacja wartości historycznych na ich materialną reprezentację jest nieczytelna, niezrozumiała, z trudnym do odtworzenia procesem rozumowania organu (bo ten ani kwapi się prezentować to rozumowanie, zasłaniając się statusem "ekspertskiej oceny"). Metodologie służą zatem także do budowania języka porozumienia w sprawach specjalistycznych. Tak, jak ustawowy zapis o wartościach historycznych, artystycznych i naukowych jest wstępną odpowiedzią dla wszystkich użytkowników przestrzeni, że istnieją – opisane – kryteria kwalifikacji prawnej obiektów w zakresie ochrony dziedzictwa, zakotwiczone w teorii i doktrynie konserwatorskiej, tak i warstwa praktycznego działania organów powinna jawić się ewidentnie jako wynikająca z przyjęcia paradygmatu doktryny konserwatorskiej wypracowanego przez gremia międzynarodowe, a uszczegółowionego w toku dociekań naukowych, lokalnie dostosowujących doktrynę do potrzeb każdego społeczeństwa, narodu, kultury, kraju.

Model łączący warstwę aksjologiczną doktryny, czyli systemy wartości, z warstwą ewaluacyjną, przesądzającą o zabytkowym statusie obiektu w obszarze wartości historycznych jest jedynie fragmentem potrzebnego, moim zdaniem, opisu instrumentarium ocennego. Dalsza perspektywa działań badawczych obejmuje wykazanie praktycznej implementacji przedstawionego tu modelu prowadzenia poszukiwań wyjątkowych wartości historycznych. Ale wydaje się też racjonalne, by model ten dopełnić rozważaniami na temat wartości artystycznych i naukowych. W ten sposób, krok po kroku, dopowiedzieć będzie można kształt i logikę aparatu kwalifikującego obiekty jako mające lub niemające cech zabytkowych.

BIBLIOGRAPHY

- Affelt W. (2009) 'Dziedzictwo techniki, jego różnorodność i wartości', *Kurier Konserwatorski*, 5, pp. 5-20.
- Appelbaum, B. (2007) *Conservation Treatment Methodology*, Butterworth Heinemann, Oxford.
- Barełkowski, R. (2009) 'Involving social participation in the preservation of heritage: The experience of Greater Poland and Kujavia', in C. A. Brebbia and E. Tiezzi (eds.), *Ecosystems and Sustainable Development VII*, Wessex Institute of Technology, WIT Press, Southampton & Boston, pp. 435-446.
- Barełkowski, R. (2010) 'Społeczna percepcja ruin zamkowych jako referencja dla potrzeb ochrony zabytków', in B. Szmygin (red.), *Trwała ruina II. Problemy utrzymania i adaptacji. Ochrona, konserwacja i adaptacja zabytkowych murów*, Politechnika Lubelska, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Warszawa-Lublin, pp. 7-16.
- Barełkowski, R. (2012) 'System wartości zabytkowej a ruina', in B. Szmygin and P. Molski (eds.), *Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego*, Politechnika Lubelska, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Warszawa-Lublin, pp. 37-48.
- Barełkowski, R. (2016) 'Reversing the devaluation of urban heritage. Boernerowo case', in Rogerio Amoeda, Sergio Lira and Cristina Pinheiro (eds.), *Heritage 2016, 5th International Conference on Heritage and Sustainable Development*, Green Lines Institute, Lisbon, Vol. 2, 1177-1189.
- Barełkowski, R. (2017) 'Metodyka określania warunków brzegowych dla interwencji architektonicznej w środowisku nasyconym obiektami zabytkowymi', *Przestrzeń i Forma*, 31, 9-46.
- Barełkowski, R. (2018) 'Delusion of the Authority of Arbitrary Doctrine – Subjectivism and the Objectivization of Expert Evaluation of Architectural Heritage', *Przestrzeń i Forma*, 36, 51-70.
- Brand, S. (1994) *How Buildings Learn. What happens after they're built*, Viking, New York.
- Bukal, G. (2013) 'Ochrona i zagrożenie wartości zabytków – czyli o skutkach braku wartościowania i co dalej...', in B. Szmygin (ed.), *Wartościowanie zabytków architektury*, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, 61-70.
- de la Torre, M. (2002), *Assessing the Values of Cultural Heritage*, The Getty Conservation Institute, Los Angeles.
- de la Torre, M. (2013), 'Values and Heritage Conservation', *Heritage and Society*, 60(2), pp. 155-166.
- Eberhardt, S., and Pospisil, M. (2021) 'E-P Heritage Value Assessment Method Proposed Methodology for Assessing Heritage Value of Load-Bearing Structures', *International Journal of Architectural Heritage*, pp. 1-22, <https://doi.org/10.1080/15583058.2021.1901160>.
- Frodl, W (1966) *Pojęcia i kryteria wartościowania zabytków*, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Ośrodek Dokumentacji Zabytków, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Warszawa.

- Frodl, W. (2007) 'Wartościowanie zabytków, pojęcia i kryteria', in E. Małachowicz (ed.), *Konserwacja i rewolucja architektury w środowisku kulturowym*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, pp. 553-560.
- Gawlicki, M. (2013) 'Ocena wartości zasobu zabytkowego – cele, metody, praktyka', in B. Szmygin (red.), *Wartościowanie zabytków architektury*, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, pp. 99-104.
- Golonka, A. (2009) 'Teoria i praktyka konserwacji na przykładzie wybranych obiektów zabytkowych w Kotlinie Jeleniogórskiej', *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*, 49(1801), pp. 79-85.
- Kuipers, M., and de Jonge, W. (2017) *Designing from Heritage. Strategies for Conservation and Conversion*, TU Delft Heritage & Architecture, Delft.
- Lewicki, J. (2013) 'Wartościowanie zabytków w Polsce. Przegląd doświadczeń i postulaty na przyszłość', in B. Szmygin (ed.), *Wartościowanie zabytków architektury*, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa, pp. 157-172.
- Lewicki, J. (2016) 'O początkach klasyfikacji zabytków. O wadach i zaletach polskich systemów wartościowania zabytków', *Ochrona Dziedzictwa Kulturowego*, 2/16, 91-108.
- Lewicki, J. (2017) 'Ocena wartości zabytków epoki modernizmu. Przeszłość, terażniejszość, przyszłość', *Wiadomości Konserwatorskie*, 49, pp. 38-50.
- Lipe, W. D. (1984) 'Value and Meaning in Cultural Resources', in H. Cleere (ed.), *Approaches to the Archaeological Heritage*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 1-11.
- Łaskiewicz, E., Nowakowska, A., and Adamus, J. (2022) 'How Valuable is Architectural Heritage? Evaluating a Monument's Perceived Value With the Use of Spatial Order Concept', *SAGE Open*, 1-13, <https://doi.org/10.1177/21582440221142720>.
- Łopatecki, K. (2007) 'Obiekt o cechach zabytku" a "zabytek" – problemy terminologiczne w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami', in K. Łopatecki and W. Walczak (eds.), *Zeszyty dziedzictwa kulturowego*, t. I, Ośrodek Badań Europy Środkowo-Wschodniej, Białystok, pp. 193-202.
- Mikiciuk, I. (2010) 'Gminna ewidencja zabytków w świetle zmian wprowadzonych Ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw', *Kurier Konserwatorski*, nr 9, pp. 5-10.
- Murzyn, M. (2016) 'Zarządzanie dziedzictwem kulturowym na podstawie wartości', *Zarządzanie w Kulturze*, 17(3), pp. 195-213, <https://doi.org/10.4467/20843976ZK.16.013.5067>.
- Penszyńska, A. (2020) 'Gminna ewidencja zabytków. Luki w przepisach prawnych, problemy praktyczne i propozycje *de lege ferenda*', *Opolskie Studia Administracyjno-Prawne*, 18/1, pp. 105-117.
- Riegl, A. (2006) 'Nowoczesny kult zabytków: jego istota i powstanie', in J. Krawczyk (ed.), *Alois Riegl, Georg Dehio i kult zabytków*, Oficyna Wydawnicza Mówią Wieki, Warszawa, pp. 27-70.
- Rusin, P. (2014) 'Gminna ewidencja zabytków – tryb oraz konsekwencje dokonania wpisu', *Polish Construction Review*, nr 3 (156), pp. 18-19.
- Spoormans, L., and Pereira Roders, A. (2020) 'Methods in assessing the values of architecture in residential neighbourhoods', *International Journal of Building Pathology and Adaptations*, Oct 2020, pp. 1-17, <https://doi.org/10.1108/IJBPA-10-2019-0095>.
- Szmelter, I. (2008) 'Paradygmat teorii i praktyki konserwatorskiej w odniesieniu do sztuki nowoczesnej', in B. Szmygin (ed.), *Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce*, Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS, Politechnika Lubelska, Warszawa - Lublin, 133-144.
- Thurley, S. (2008) 'Zasady ochrony zabytków', *Ochrona Zabytków*, nr 2, pp. 51-54.
- Wijesinghe, T. (1993) 'A Proposed Methodology for Measuring the Economic Value of Cultural Monuments', in N. Lichfield (ed.), *Economics of Conservation*, ICOMOS, Sri Lanka, pp. 151-155.
- Witwicki, M. (2007) 'Kryteria oceny wartości zabytkowej obiektów architektury jako podstawa wpisu do rejestru zabytków', *Ochrona Zabytków*, 1/2007, pp. 77-98.
- Zalasińska, K., and Brudnicki, J. (2021) 'Rejestr zabytków – postępowanie w przedmiocie wpisu do rejestru i skutki objęcia ochroną prawną', in K. Zalasińska (ed.), *Ochrona zabytków – aspekty materialnoprawne i procesowe*, Krajowa Szkoła Administracji Publicznej im. Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Kaczyńskiego, Warszawa, pp. 6-25.

AUTHOR'S NOTE

Architect, urban designer and planner, academic tutor, member of PAN Poznań Branch, WOIA, SARP, ICOMOS PL. The field of interests includes first and foremost various forms of holistic approach to the environment, acknowledging architectural, urban design and planning contributions as aspects of the very same problem – co-creation of human habitat. Recent research include architectural design process, design methods, efficient mechanisms of spatial management, programs to enhance depleted environments, requiring stabilization – sustainable development

O AUTORZE

Architekt, urbanista, nauczyciel akademicki, członek PAN o/Poznań, WOIA, SARP, ICOMOS PL. Obszar zainteresowań obejmuje przede wszystkim zróżnicowane formy holistycznego traktowania środowiska przestrzennego, uwzględniającego działania architektoniczne, urbanistyczne i planistyczne jako aspekty współkształtujące otoczenie człowieka. Aktualne działania obejmują proces projektowania architektonicznego, metody projektowania, efektywne mechanizmy zarządzania przestrzenią, programy na rzecz środowiska zubożonego, wymagającego wdrożenia mechanizmów stabilizujących – zrównoważonego rozwoju.

Contact | Kontakt: robert@armageddon.com.pl